

ПРВА ШУМАДИЈСКА БРИГАДА И ЊЕНА ДЕЈСТВА У ШУМАДИЈИ

Вишемесечна успешна борба 1. батаљона и партизанских одреда и опште расположење народа Шумадије против окупатора и домаћих издајника потврдиле су исправност оцене да је сазрела ситуација да се у Шумадији, у 1943. години, пређе на вишу фазу развоја оружане борбе, односно на формирање бригаде. Покрајински комитет је упутио 1. септембра писмо политичком комесару ГШ Србије, у коме наглашава потребу да се прво формира штаб бригаде па да он формира бригаду; наредбу о томе потписаће, као командант, Петар Стамболић, а као политички комесар Мома Марковић. У писму се, даље, одређује да се наредба о формирању поочита пред бригадом и одредом, а њен препис врати ради објављивања; да „Славко официр формира ударну саботерску и пионирску групу“, као посебну јединицу бригаде, а предложен је и распоред кадрова за сва три штаба — бригаде и оба батаљона, и дати подаци о руководиоцима који из Окружног комитета Коагујевца треба да пређу на рад у бригаду.¹⁷⁰

У извештају Покрајинском комитету политички комесар Главног штаба 11. септембра даје и мишљење о предложеном саставу штаба бригаде и штабова батаљона. Између осталог, у извештају стоји:

„Бригаду још нисам формирао, јер нема довољно људства, предузимам све да то буде што пре.

Што се тиче вашег предлога за штаб бригаде, сматрам да треба извршити измене...”

¹⁹² Зборник, том I, књ. 5, док. 122 и 113.

Његове конкретне предлоге за постављање појединаца на командне дужности у штабовима, дате уз детаљно образложење, Покрајински комитет је усвојио.¹⁷¹ Само пет дана касните, 16. септембра, политички комесар пише Покрајинском комитету:

„Наше снаге прилично расту. Бригаду има услова да одмах формирам. Само чекам вашу дефинитивну одлуку по питању мога предлога...“¹⁷³

Још два извештаја политичког комесара говоре о томе. У првом, упућеном 25. септембра, он каже:

„Бригаду ћу формирати чим добијем дефинитиван одговор од вас. Дан формирања бригаде прославићемо свечано. Са прославе упутићемо поздрав Врх. штабу..“¹⁷³

И у другом, од 1. октобра:

„Формирање бригаде још није извршено, јер имам у плану да то буде што свечаније. Ових дана то треба да извршимо, док се не изврше потпуне припреме. Тада ћу вам послати детаљан извештај о стању у бригади и о руководећем кадру“.¹⁷⁴

*

У време формирања бригаде, Немци су трпели поразе на свим фронтовима, а Италија је већ била капитулирала. Румунија, Бугарска и Мађарска још су биле савезнице Немачке, али се осећало антифашистичко расположење и у тим земљама. Немачки градови и даље су разарани сталним савезничким бомбардовањем.

¹⁷¹ Зборник, том I, књ. 5, док. бр. 88. Формирањем бригаде извршене су измене у Главном штабу Србије. За вршиоца дужности команданта постављен је Петар Стамболић, а Радивоје Јовановић Брадоња постављен је за команданта бригаде. У Зборнику, том I, књ. 5, док. бр. 96, у фусноти пише: „Петар Стамболић постављен је за команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије крајем 1943. године, на којој је дужности остао до јула 1944. године, када је наређењем ВШ НОВ и ПОЈ наименован нови Главни штаб за Србију, на челу са командантом Кочом Поповићем“.

¹⁷² Зборник, том I, књ. 5, док. бр. 92.

¹⁷³ Архив Србије, ПКС-384.

¹⁷⁴ Архив Србије, ПКС-392.

У Југославији се све више развијала НОБ. Формиране су нове јединице НОВЈ и увећавала се слободна територија. Успешан развој ослободилачке борбе повећао је утицај КПЈ на народне масе, па су вршене и припреме за Друго заседање АВНОЈ-а.

У јужној и источној Србији формирани су ударни батаљони, а у Јабланици, Топлици и Црној Трави ослобођене су велике територије. У Шумадији и јужној Србији сазрели су услови за формирање бригада.

Окупатор и домаћи издајници појачали су терор над народом и борбу против НОП-а. Немци су 17. септембра стрељали 100 Срба, као одмазду за два немачка војника убијена из заседе, у рејону Липовац—Обрадово брдо. Бугарске окупационе јединице упале су половином септембра у Мале Црљене, запалиле 11 кућа, ухапсиле 3 сељака и раниле једног чобанина, који им се супротставио кад су му пленили овце, а у Венчанима су запалиле једну кућу, убили једног сељака и раниле једну жену. У Чумићу су припадници СДС изненада упали у двориште куће Божићара Самуиловића и убили политичког радника Владицу Чубрило (Веру), а целу породицу Самуиловић отерали у Крагујевац.

Од окупаторске управе и владе Милана Недића стално су обнављана претећа упозорења. Једно од таквих гласи:

„У БОРБУ ПРОТИВ КОМУНИЗМА!

По прописима Уредбе о преким судовима Мс бр. 1105 од 16. септембра 1941. године и њеним изменама и допунама Мс. бр. 1643 од 30. октобра 1941. године, казниће се смрћу још и за следећа дела:

1) Ко, знајући да је неко био члан оружане комунистичке банде или активни помагач ових, прими овако лице у свој стан, или му ма на који начин да склониште;

2) Ко, знајући да је неко лице било члан оружане комунистичке банде или активни помагач ових, примети такво лице па га не *пријави* најближој војној, полицијској или општинској власти;

3) *Органи јавне безбедности, самоуправни и други органи* којима је поверена служба безбедности, ако сазнају за учиниоце дела означених под 1) и 2) па не предузму мере да кривци искусе предвиђену казну".

Но најжешћи терор и највеће злочине и даље су вршили четници Драже Михаиловића. Од августа 1943, они су лојачали тежиште својих дејстава против НОП-а у Шумадији. Ради тога је из рејона Ваљева пребачен на подручје Шумадије корпус КГГ. Четници су у Шумадији деловали у три паралелна правца: (1) водили су борбу против 1. батаљона и НОП одреда; (2) прогонили су, терорисали и убијали сараднике НОП-а и њихове породице, или су их изручивали Немцима и Специјалној полицији; и (3), формирали су у Шумадији четничке организације.

Командант корпуса КГГ издао је 12. септембра наредбу (бр. 7) да се у корпусу формира јуришно-пратећи батаљон. Наредбом бр. 8 одређен му је и задатак:

„Према ситуацији на рејону Космајског и Авалског корпуса, а у споразуму са командантима истих корпуса, да би се наша организација што више развила на овом делу Србије, овај корпус формираће један одред који ће под командом мог помоћника поручника Милана Р. Медића прокрстарити територијом Космајског и Авалског корпуса, а према релацији коју ће помоћник лично добити од потписаног.

Овај гардијски одред биће формиран од Јуришно-пратећег батаљона и коњичког дивизиона (без једног ескадрона).

Командант 1. бригаде потпоручник Негован М. Арсенијевић формираће из 1. бригаде један одред и у задједници са командантом Младеновачке бригаде прокрстари рејоном Младеновачке бригаде, ради учвршћивања организације и унмштења комунистичких група као и њихових јатака.

Час поласка и релацију добиће од лично потписаног. Јачина овог одреда да буде 200 људи”.

За четничким бригадама по Шумадији у другој половини 1943. године остали су злочини какви се тешко могу и замислити.¹⁷⁵

175 Четници су у Трнави заклали Лепосаву Јеленић и њену кћер Станицу. Корпус КГГ опколио је 12/13. августа село Даросаву и на спавању похватао већу групу сељака. Двадесеторицу су јавно батинали (50—100 удараца), а Мики Јеремићу и Милану Грујићу ударили су по 200 батина и онда их заклали. Заклали су и Бранку Герасимовић, чији је муж Веља погинуо у борби против Немаца у Јунковцу, 27. октобра 1941; у Бањи

Штаб Рудничког корпуса известио је Дражу Михаиловића 5. августа о стању на подручју колубарске бригаде:

„На реону колубарске бригаде стање је врло добро. Командант бригаде потпоручник Васиљевић показује одличне резултате. Цео реон је потпуно обрађен, изузев 2—3 општине на које треба још пазити. На реону ових општина наредио сам да се налази стално наоружано људство од три батаљона (њих 120) и да се ту стално налази и командант бригаде. Сматрам да ће за 10—15 дана и ове општине бити потпуно обрађене.

су заклали свештеника Јеремију Исаковића, Милојка Драгићевића, одборника НОО и његову жену Милојку, а кућу су им запалили; у Светилићу су убили Веселина Вукићевића; сличне злочине су извршили у Белосавцима, Крћевцу, Барзиловици, Сакуљи и другим селима.

Према записнику са састанка среског руководства КПЈ за срез колубарски (Лазаревац), од 21. септембра, четници Драже Михаиловића убили су и заклали 36 људи и жена: у Трбушници су заклали Јована Дишића, Велимира Живковића, Властимира и Животу Матића; у Брајковцу Драгомира и Животу Станишића и Љубинка Мићовића; у Ћелијама Миленка Ковачевића и Цвеју Швабића; у Цветовцу Илију Грчића; у Араповцу Радисава, Милојка и Михаила Јелића; у Бурову Сретена Вићентијевића и Јоцу машинбравара; у Венчанима Милана Перишића, Душана Јоксимовића, Живка Ђуровића, Милорада Кузмановића, Бранислава Чолића, Миленка Спасојевића, Тодора, Рајка и Драгишу Петронијевића, Драгића, Новицу, Михаила, Милоша и Љубишу Васића, Радована и Даринку Никитовић, Петра Максимовића и Наталију Ивановић; у Даросави Илију Вићентијевића, Милана и Добривоја Станишића (Архив Србије, СК — колубарски бр. 3).

У августу су четници поклали или убили све чланове два НОО одбора села Трбушнице. Први НОО радио је око две године пре него што су четници открили његове чланове. Везаног председника Јована Дишића и чланове одбора Велимира Живковића и браћу Властимира и Животу Матића довели су пред команданта Колубарске бригаде, потпоручника Милована Васиљевића. Поклали су их поред једног потока у селу Дрену, 2. августа. Ништа нису признали и никог нису издали. Истог месеца формиран је други НОО, чији су чланови били браћа Митар, Костадин и Милован Прокић, Светолик Пантелић и Милутин Илић. Њих су четници јавно ликвидирали 4. децембра. Сазвали су збор код трбушничког гробља, четнички командант је одржао претећи говор и, на крају, прозвао петорицу одборника и прочитао им смртну пресуду. У селу Крћевац четници су 19. новембра заклали чланове НОО одбора Михаила, Милију и Јована Благојевића и Драгољуба Ивановића. Заклали су и омладинку Радмилу Благојевић.

- У овим општинама постојали су комунистичко-народноослободилачки одбори од 5 чланова, који су у исто време били и главни комунистички јатаци. Већина чланова народноослободилачких одбора су похватани и побијени. Преостали су побегли, неки за Београд, неки за Ваљево, тако да више немају никаквог додира са народом из своје околине. На њихов повратак будно се прати. Задњих дана по откривању ових комунистичких народноослободилачких одбора са реона колубарске бригаде убијено је 21 комунистички присталица-јатака".

Четници су чак убијали људе ако су на њима видели део одеће црвене боје. Други докази да раде за НОП нису им били потребни. Тако су многи људи побијени, иако нису радили за НОП. Четници су најчешће упадали у села у којима су се налазиле партизанске базе (Бању, Даросаву, Орашац, Венчане и др.) Како су то чинили, може се видети на примеру Каменице. Пре упада у село, командант корпуса КГГ издао је, 25. септембра, писмено наређење, у којем, између осталог, етоји:

„Приликом претреса хватати све људе, жене и децу и под строгим стражом чувати их до даљег наређења”.¹⁷³

Једно од најпотпунијих сведочанстава о раду и понашању корпуса КГГ и његовог команданта оставио је обавештајни официр тога штаба. То је његово писмо упућено лично Дражи Михаиловићу. Ево тог писма:

„Пре свега извините ме што Вам морам овако да пишем, али као Србин и национални борац од првих дана са Вама за спас Српског народа, морам и сматрам за дужност да Вам ово напишем. Реч је о Горској Гарди и Г. Калабићу.

1. — Вар(ошицу) Страгаре упалили су зато што су од првог до последњег били сви пијани. То је било прво дело Калабића, чим је ступио на тле своје територије. А сада због њиховог пијанчења и лудих глава испашта јадан напаћени Српски народ. Сваки дан кулуче оба среза, и ништа не могу да учине опет. Што је за најгоре исекоше сву државну, манастирску и општинску шуму Рудника. Народ кука и плаче, вапије за помоћ.

¹⁷⁸ Архив ВИИ, К-27, док. бр. 24/3.

2. — Од целокупног бр.(ојног) стања које су поклали 50% су невиних жртве. Знам да подносе извештаје да су поклани као кривци.

3. — Народ када чује да четници долазе у село, више се плаши него када долазе Немци, Бугари, Арнаути или свака друга вера. Јер, они сви када долазе ако треба неко да се тера или убије они отерају или убију, али они пребију да после три дана мора дотична особа да умире. Навешћу Вам само један случај, а таквих случајева има доста. Калабић лично пребио је, у с. Љубичеву, три човека и једну девојку који су после четири дана помрли. Даклем, то историја човечанства није запамтила. Народ се чуди чија је то војска и за кога Калабић ради, кад су ти људи од памтивека националисти.

4. — Од свих официра, подофицира, каплара и редова не зна се ко је већа бекрија, наравно да интендант Буца предњачи. Од блудника Медић, Ера и Жика Павловић. Само ето Ера вата на ларму и он то све анулира кад је у питању Он. Наиме, готово сваки официр Горске Гарде довео је по једну швалерку на свој реон и каже да му је вереница. Сад на све ово можете да појмите шта каже народ.

5. — Калабић ни један оброк не једе без печења.

6. — Воде борбу са партизанима, они им се увек извуку, они после зађу по селима и покољу онај невини народ, и подносе извештај како су у борби нанели губитке партизанима. Стварно да северни део орашачког среза имају доста присталица за партизана, али грешни народ није крив што наши нису хтели да раде. Ево јужни део орашачког среза где је радио онај поднаредник Пећанчев војвода, савршени су људи. То је околина Страгара и они га запалише тако да сад и ово све навија за партизана, според овакве тактике рада.

V. — Могу само Вам рећи то да народ псује мајку Краљу, Вама — Дражи и свима редом, кажу кад је оваква Гарда каква је друга војска. И подвлачим да је народ јако огорчен, и немам израза како да се изразим колико народ вапије за помоћ.

8. — О томе свему требало би да Вас пуковник Симић извести али о њему би се имало доста писати.

9. — Кажем Вам да је ово цела истина, и да није лаж и игнорисање. Ја сам официр у Калабићевом штабу, мени је врло добро, али не могу да гледам да се пати грешни српски народ. У осталом питајте све Калабићеве суседне Команданте корпуса, исто ће Вам ово рећи. Ја вас драги Чика Дражо разумем где се и у каквој ситуацији налази.

цији налазите, али ипак предузните какве било мере. Јер овакав рад Калабића, већа је пропаганда за партизане, него што је и они сами имају треба да разумете".¹⁷⁷

3. Новембар 1943. године
Положај

До гроба Вам одан
Ваш

Командант корпуса КГГ Никола Калабић није био никакав изузетак међу четничким командантима, иако је, без сумње, припадао групи најсвирепијих. Терор, пљачка и злочини били су метод рада четничке организације. Остале четничке старешине следили су пример својих команданата. За злочине и пљачку нису им била потребна наређења.

Команданти четничких бригада формирали су при својим штабовима преке судове. Они су судили једино припадницима НОП-а, а једина казна коју су им изрицали била је — смртна пресуда.

У селима у којима су остварили ма какав утицај, четници су постављали команданте села, формирали сеоске страже и четничке одборе, одборе равногорске омладине и органе обавештајне службе. Ти су одбори пратили рад и кретање мештана и пролазника и о свему сумњивом извештавали четнике. На њих су се ослањале четничке јединице кад су долазиле у село.

Однос четника према осталим издајницима који су били у служби оккупатора, и однос четника према Немцима у другој половини 1943. карактеришу се њиховим све тешњим међусобним повезивањем и све јачим ослањањем Немаца на четнике. Немачки командант Београда говорио је, почетком октобра, официјерима СДС у Смедеревској Паланци да немачка окупациона управа не прави никакву разлику између недићеваца и равногораца. Команда СДС известила је о томе, 7. октобра, владу Милана Недића:

¹⁷⁷ Архив ВИИ, К-118, фасц. 1, док. бр. 4; писмо је написао Коста Кошутић, четник Драже Михаиловића од 1941. Као обавештајац доста је путовао по Шумадији и Београду и уговарао састанке са Немцима. Погинуо је децембра 1944. у рејону Сјенице.

„Немачки обласни командант Београда обишао је СДС у Паланци и на вечери одржао дужи говор да нема потребе да се иде у шуме јер је Недић постигао споразум са Хитлером о српској самосталности и другом. Говорио је о моћи Немачке, величао је Дражу Михаиловића, а Српску државну стражу представио као ново основану српску војску. Изјавио је да Немци не желе да уништавају Србе и Словене, већ да то чине савезници... „¹⁷⁸

И калетан Ђорђе Т. Аранђеловић, начелник штаба команде Српске граничне страже, у предавањима која је од 17. новембра 1943. надаље држао припадницима СДС у Београду и другим местима, потврђује речи немачког команданта, истичући да је у свим деловима земље почело стапање четника „са Српском граничном стражом у један јединствени национални фронт који треба да се припреми за бескомпромисну борбу са комунистичко-партизанским одредима”.

Немачки командант Београда и капетан Аранђеловић, били су добро обавештени о стању ствари, и само су јавно изнели оно што се у пракси остваривало.

На све то народ Шумадије одговорио је на свој начин. Из средине у којој је владао четнички терор, у којој су вршени масовни злочини, и у којој су се сви непријатељи удружили и концентрисали да по сваку цену униште НОП, на терену врло комуникативне Шумадије изникла је 1. шумадијска бригада, прва бригада у окупираној Србији 1943. године.

СВЕЧАНОСТ ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ

Врховни штаб је упутио 28. августа 1943. године писмо Главном штабу, у коме инсистира да се неодложно формирају бригада и дивизије. Главни штаб је издао 25. септембра наредбу о формирању бригаде, а њено формирање је извршено 5. октобра 1943. године, на Руднику. Око девет часова, на Паљевинама су се постројили штаб бригаде и 1. и 2. батаљон, укуп-

¹⁷⁸ Архив ВИИ, док. бр. 599; „Централна Србија у НОБ”, стр. 504.

но око 200 бораца и старешина (3. батаљон требало је да се накнадно формира од бораца Космајског одреда).

Борци 1. шумадијске бригаде на дан формирања 5. октобра 1943. године на планини Рудник

Свечаном формирању бригаде присуствовали су 1. шумадијски одред, са око 60 бораца, и око 30 политичких радника са терена окружних комитета Крагујевца и Чачка. Тако је свечаној прослави формирања бригаде присуствовало око 300 људи.

Био је то изузетан догађај, историјског значаја, најсвечанији и најрадоснији у Шумадији после устанка 1941. године.

Свечаном строју наредбу о формирању бригаде прочитао је Мома Марковић. Она гласи:

ГЛАВНИ ШТАБ НОВ И ПО за Србију
25. IX 1943. г.

НАРЕДБА

Да се формира Шумадијска народноослободилачка партизанска бригада. У састав ове бригаде улазе I и II народноослободилачки партизански батаљон. По форми-

рању трећег Шумадијског н.о. батаљона исти има да уђе
у састаз ове бригаде.

За команданта Шумадијске народноослободилачке
бригаде поставља се друг Радивоје Јовановић „Брадоња“;

За политичког комесара ШНОП бригаде поставља
се друг Света Поповић;

За заменика команданта поставља се друг Миша
Дудић;

За заменика политичког комесара поставља се друг
Слободан Крстић.

Ово наређење има се извршити одмах.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Главни штаб НОВ и ПО за Србију

Политички комесар

Момчило М. Марковић с.р.

За команданта

Петар Стамболић с.р.

Затим је хор 1. батаљона, борци са оружјем на
рамену, отпевао једну партизанску песму. У име Глав-
ног штаба и Покрајинског комитета бригаду је поздра-
вио Мома Марковић, после чега је хор отпевао „Хеј
Словени“. У име Окружног комитета Крагујевца бри-
гаду је поздравио Душан Петровић Шане, а затим је
политички комесар бригаде Света Поповић прочитао
телеграме упућене Врховном штабу и Покрајинском
комитету. Телеграм Врховном штабу гласи:

„Стојећи чврсто на бранику Шумадије, с вером
у сигурну победу над мрским окупатором и његовим
слугама, ми, шумадијски партизани, са прославе осни-
вања I шумадијске нар. ослоб. парт. бригаде на гордом
Руднику, шаљемо борбене другарске поздраве вама,
а преко вас и свима борцима за слободу народа Југо-
славије. У исто време дајемо и завет да ће осветничке
пушке Шумадије, која је од увек била пуна слободарског
духа, још више загрмети, да ће окупатор и његове слуге
осетити још жешће наше ударце и уверити се да Шума-
дија, поносна Шумадија, неће да робује“.¹⁹²

С. Ф. — с. Н.

Читање телеграма поздрављено је одушевљеним
овацијама и одобравањем свих бораца и гостију. На
крају се свечаност завршила општим вееељем, песмом
и народним колима, уз хармонику и тамбуру, што је
трајало и после пада мрака.

¹⁹² Зборник, том I, књ. 5, док. 122 и 113.

О овом свечаном догађају Окружни комитет Крагујевца јавља Окружном комитету Младеновца, 11. октобра:

„Ових дана смо формирали I шумадијску народно-ослободилачку бригаду. Прослава бригаде била је врло свечана, са поздравима ЦК-у, ПК за Србију и Врховном штабу. На прослави су говорили друг Вук, у име Главног штаба за Србију, и друг Павле, у име ОК за Крагујевац, уз одушевљене поклике бораца ЦК-у, Врховном штабу и ПК-у. После свечаног дела био је забавни програм и игранка“.¹⁸⁰

Окружни комитет Крагујевца извештава о томе
17. октобра Покрајински комитет:

„Борци су одушевљено клицали Врховном штабу, ЦК КПЈ и ПК за Србију, Совјетском Савезу, Енглеској и Америци. Затим је настало весеље и игранка. Свечаност је протекла заиста у свечаном расположењу свих присутних“.¹⁸¹

Бригада је Љормирана од прекаљених бораца са подручја целе Шумадије, на планини Руднику, удаљеној од Београда око 100 км, а од најближих гарнизона — Горњег Милановца, Аранђеловца и Крагујевца — од 15 до 40 км. Међутим, ни окупаторске ни квислиншке јединице нису интервенисале. У селима око Рудника налазиле су се јаке четничке снаге, али су зазирале од рудничких шума.

Окружни комитети Шумадије, партијска организација Београда и НОП одреди упутили су у бригаду велики број проверених чланова и руководиоца КПЈ и СКОЈ-а. Око 80 одсто бораца бригаде били су омладинци.

У бригади је требало да се оспособљавају кадрови за нове бригаде и дивизије, које ће се формирати с развојем борбе у Шумадији и Србији.

✽

На дан формирања бригаде командни састав њеног штаба и штабова батаљона изгледао је овако:

¹⁸⁰ Архив Србије, ОК Младеновца, бр. док. 232.

¹⁸¹ Зборник, том I, књ. 5, док. бр. 109.

Штаб бригаде: командант Радивоје Јовановић Брадоња, политички комесар Света Поповић, заменик политичког комесара Слободан Крстић Уча, начелник штаба Богдан Машала Миле, руководилац СКОЈ-а Бранко Плећаш (дошао касније), интендант Петар Владетић Галама, начелник санитета Владимир Петровић (Пикола Накарада).

Штаб 1. батаљона: командант Милош Дудић Сувоборац, уједно и заменик команданта бригаде (налазио се у болници на лечењу од ране, а замењивао га је Иван Стефановић Срба), политички комесар Мирослав Јовановић Трулеж, заменик команданта Милорад Милошевић Мића (уједно и командир 1. чете), заменик политичког комесара Лазар Љубоја.

Први батаљон НОВ Србије ушао је комплетан у састав бригаде; имао је три чете, са преко 100 бораца.

Штаб 2. батаљона: командант Ранислав Миливојевић Коста, политички комесар Тома Бреуљ Вуја, заменик команданта Раденко Мандић, командант Чачанског одреда, заменик политичког комесара Драгољуб Рађеновић Крле.¹⁸²

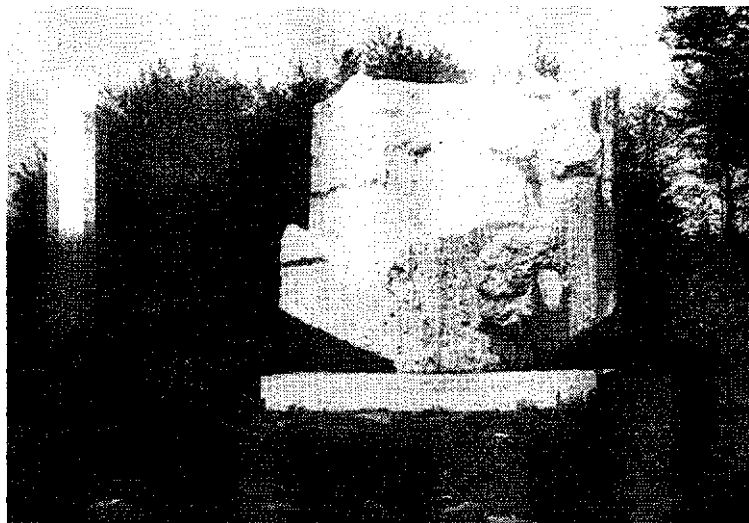
У батаљон су углавном ушли борци који су ступили у 1. шумадијски одред од јула до 30. септембра 1943. На дан формирања бригаде, у састав батаљона је ушла и 3. чета, која је формирана од 28 бораца Чачанског одреда, али је касније издвајана за дејства у таковском срезу. Батаљон је имао око 100 бораца.

*

Три дана је бригада провела на Руднику у рејону где је формирана. Ради обезбеђења и прибављања хране упућивала је мање јединице у потпланинека села. Четници су на њих отварали ватру само из велике удаљености. Са Рудника бригада је усмерила дејства у два лавца: ка комуникацији Крагујевац—Топола, и ка рејону Венчац—Букуља.

¹⁸² Састав штабова 1. и 2. батаљона дат је према сећањима Лазара Љубоја и Томе Бреуља.

Између села Горња Црнућа, Сврачковци и Мајдан делови бригаде наишли су 6. октобра на четнике 1. равнoгoрског корпуса и натерали их да се повуку са коса

Споменик на планини Рудник — место Паљевине, где је формирана 1. шумадијска бригада

којима су се пели према Руднику. Нешто касније, на тим положајима остала су два борца, који су заспали, тако да су их четници ухватили на спавању. Увече је један од њих, Савица Павличек, успео да побегне и са собом је донео резервну цев пушкомитраљеза и писаћу машину које су му четници били натоварили; другог, Синишу Лукића, четници су стрелјали код Горње Црнуће. И други делови бои­гаде, који су се, са политичким комесаром, 7. октобра спустили у Мајдан препуцавали су се, при повратку на Рудник, са деловима Драгачевске четничке бригаде. Они су јуришали на четнике али ови нису сачекали тај јуриш па је на коси са које су побегли, партизански хармоникаш одсвирао коло пре него су се вратили у логор.

Присуство 1. равногорског четничког корпуса и Драгачевске бригаде у рејону Сврачковци—Мајдан, и Рудничког корпуса северозападно од Рудника упозоравало је да се четници ппикупљају око Рудника и бригаде. Њихов концентрични напад требало је изманеврисати и појединачно их тући.

ЗАСЕДА НА БРДУ СВЕТИЊИ

Из логора на Руднику 1. батаљон, са командантом бригаде, извршио је покрет јужним падинама планине, у правцу манастира Враћевшнице; 2. батаљон је, са политичким комесаром, кренуо у исто време ка Венчацу, а 1. шумадијски одред је отишао у самосталне акције.

Увече 7. октобра, 1. батаљон се зауставио на коси изнад манастира Враћевшнице. У самом манастиру, чије је оеобље пријатељски примило борце који су дошли по вечеру за батаљон, заклано је и испечено 10 оваца, а калуђерице су умесиле и испекле хлеб у манастирској пекари. Све је то превезено манастирским колима до батаљона. У току ноћи батаљон је наставио покрет правцем Велики Шењ—Чумић (Светиња, к. 459). У рејону Светиње, око 20 км северозападно од Крагујевца, на путу Крагујевац—Топола, поставио је заседу, очекујући немачке камионе, који су се свакодневно кретали тим путем.

Чета у заседи посела је положаје у шумици непосредно поред цесте, са обе стране. Једна чета је посела прихватне положаје за случај извлачења, а једна је обезбеђивала шири рејон, који је иначе био доста прометан и откривен. Са полажаја заседе предтерен је био слабо видљив из правца Крагујевца, па је истурена осматрачница, која је са свог положаја могла видети камионе на цести на даљини од око 3 км. Са осматрачнице је требало извршити избор циља и уговореним знаком јавити заседи. На њој се налазио командант бригаде.

Наилазак немачких камиона очекивао се од Крагујевца, али они лре подне нису наишли. Прошло је

неколико аутомобила, на које се није отварала ватра. Ипак, стрпљење се исплатило. Са осматрачнице је дат знак да непријатељ наилази. Заседа се припремила. Наишао је немачки мотоциклист, који је пропуштен; за њим је наишао путнички аутомобил, а на великој удаљености и други путнички аутомобил са немачким официрима. Кад је први аутомобил био у висини заседе, она је отворила ватру. Аутомобил је слетео у јарак. Доуги је успео да се окрене и великом брзином се воати према Крагујевцу. У првом аутомобилу убијени су шофер, немачки инспектор рудника на Балкану и два виша официра. Заплењена су 2 пиштоља, 1 амерички аутомат „томсон“, са 3.000 метака, геолошка карта Албаније и нешто опреме.¹⁸³

Батаљон се потом из Чумића пребацио у Велики Сењ, и ту вечерао и преноћио.

БОРБА НА РАМАЋКИМ ВИСОВИМА

Сутрадан, 9. октобра ујутро, 1. батаљон је наставио покрет правцем Рамаћа—Рудник. На Рамаћким висовима неко је са косе иопред њега из свег гласа упитао: „Ко је тамо?“ На то му је командант бригаде одговорио: „Овде четници“.

„Овде Жика Лудак, Крагујевачка четничка бригада“.¹⁸⁴

Командант бригаде му је довикнуо да пошаље једну десетину, да се повежу, а наредио командирима чета да непримећено поседну положаје; 1. чета је упућена да зађе четницима за леђа, 2. је лосела косу на којој се налазио батаљон, а 3. је пошла да затвори пролаз коритом потока.

Четничка десетина кренула је ка коси на којој се налазила 2. чета, а за њом и командант Крагујевачке

¹⁸³ Заплењени амерички аутомат са муницијом предат је секретару ОК Крагујевца Душану Петровићу.

¹⁸⁴ Живадин Павловић, Жика Лудак, био је командант 3. бригаде корпуса КГГ, а касније командант Крагујевачке четничке бригаде. Познат као пијаница, због свог понашања је и добио надимак Лудак.

бригаде, са групом оЉицира. На жалост, један пушкомизраљезац 2. чете отворио је ватру пре времена, иако је изричито било наређено да се то не чини док не нареди командант бригаде. За њим је припуцала цела чета. Убијена су 3 четника, а остали су стрчали у поток и заузели заклоне. Потом је из шуме, на суседној коси, Крагујевачка бригада кренула стрелачким стројем у напад на батаљон. Тај напад је заустављен фронталном ватром 2. чете и бочном ватром 1. и 3. чете. Четничка бригада се извукла из борбе само захваљујући помоћи Гружанске четничке бригаде која је напала 1. батаљон с леђа. Због тога, а и због недостатка муниције, одлучено је да се батаљон пробије према Руднику.

Са Рамаћких висова 1. батаљон се пробијао правцем Љубичевац—Рудник—с. Јарменовци—Венчац. Око подне се одлепио од 1. шумадијског четничког корпуса маневром, кроз корито једног потока. Тако је, заправо, обмануо четнике о правцу даљег пробијања, а затим је наставио да се, у две колоне, пробија ка Руднику. У десној колони, ближе Страгарима, била је 1. чета, а у левој, приближно на километар растојања, 2. и 3. чета, са командантом бригаде. Бугари су са Страгарских висова открили заштитницу 1. чете, приликом њеног пребацивања преко једне чистине, и отворили митраљеску ватру. По томе су и четници открили правац пробијања батаљона, па су кренули у потеру за њим.

Једна четничка колона трчала је паралелно са колоном 2. и 3. чете, са њене леве стране, с намером да јој онемогући пробијање на Рудник. Пред сам мрак четници >су сустигли 1. батаљон на линији: Увлака (к. 953) — Љубичевац—Чукар (к. 743). Четнички 1. шумадијски корпус наткрилио је уморне колоне батаљона, а у рејону Рудника већ се налазио корпус КГГ, који му је затварао предвиђени правац пробијања.

Колона 2. и 3. чете је у сумрак застала у једној шуми, али тако распоређена да у сваком тренутку може прихватити борбу. Командант бригаде непрекидно је обилазио полегле борце и разговарао са њима. Било је наређено да се четници пусте на домак ручних

бомби, да нико не отвара ватру без команде, а кад се то учини предвиђен је јуриш и пробој из окружења. Тек што су чете поселе положаје, стигли су четници. Чула се и четничка команда да Гружанска бригада, у стрељачком строју, претресе шуму. Борци су осматрали како се четници развијају и крећу према њима. Али, на стотињак метара испред положаја 2. и 3. чете, четници су скренули низ поток, ка једној сеоској кући — да траже ракију (чула се њихова препирка са домаћицом). После тога су се удаљили, а чете су остале неоткривене.

Десна колона батаљона, њена 1. чета, на чију су заштитницу Бугари отворили митраљеску ватру, наишла је, у сумрак, на заседу четника из корпуса КГГ, растерала је и наставила покрет правцем Манојловци-Трешњевица-Брезовац-Венчац, гдје је стигла ноћу.

Тамо је нашла заменика команданта бригаде, који се враћао из болнице, и повезала се са политичким радницима. Четници који су се затекли у Бањи, открили су да се чета налази на Венчацу и спремили су се да је нападну. У напад су пошли 10. октобра, око 10 часова, стрељачким стројем од Дукића купа (из села Бање).¹⁸⁵ Обавештена о покрету четника, команда 1. чете је одлучила да их сачека у подножју Венчаца. После краће борбе, у којој су убијена три четника, остали су се повукли. Чета се око 13 часова пребацила у Врбицу, где се састала с 2. батаљоном.

У међувремену 2. и 3. чета су се одмарале на својим неоткривеним положајима, и око 22 часа наставиле покрет, избиле на Рудник, где су сутрадан, 10. октобра, преданиле. Увече су се спустиле у Јарменовце и после вечере наставиле покрет преко Трешњевице до Врбице. Тамо су већ били стигли 1. чета и 2. батаљон. Тако је цела бригада 11. октобра била поново заједно.

У рејону Рамаћких висова на 1. батаљон је напао 1. шумадијски корпус (Крагујевачка и Гружанска бригада), а у рејону Рудника биле су ангажоване и неке јединице из корпуса КГГ. Четници су у тим бор-

¹⁹² Зборник, том I, књ. 5, док. 122 и 113.

бама имали 10 погинулих, а батаљон није имао губитака.

*

Између 7. и 11. октобра 2. батаљон дејствовао је на свом правцу. Са групом политичких радника из крагујевачког и чачанског округа, он се 7. октобра увече пребацио са Рудника у Јарменовце, где је преноћио. Сутрадан је наставио покрет правцем Горња Трешњевица-Вукосавци-Венчац, где је истог дана напао и разбио један четнички батаљон, убио 2, а теже ранио 1 четника, који је убрзо умро.¹⁸⁶ Заплењено је неколико пушака и око 200 метака.¹⁸⁶ До сусрета са 1. батаљоном, 11. октобра, у Врбици, батаљон се налазио на подручју Веичаца.

Бригада се 11. октобра после подне, заједно са неколико политичких радника, пребацила из Врбице у Брезовац. Ту је заноћила, пошто је претходно одржан политички збор. Наредног дана се пребацила у Горњу Трешњевицу, где се већ налазило 1. шумадијски одред.

Четници су открили прикупљање на Руднику већег дела партизанских снага из Шумадије. Како је Дража Михаиловић почетком октобра наредио „широку акцију за чишћење комуниста од Рудника па све до Саве и Дунава“, око Рудника су се концентрисали, ради тога, корпус КГГ, 1. равногорски, 1. шумадијски и Руднички корпус.¹⁸⁷

Јединице 1. шумадијске бригаде су са свим тим корпусима имале више појединачних сукоба у ужем и ширем рејону Рудника, у време од 1. до 10. октобра.

*

Пуковник Јеврем Симић, инспектор четничке „Врховне команде југословенске војске у Отаџбини“ издао је 9. октобра заповест за „акцију чишћења“. Чет-

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Петар Вишшић, „Борбе Прве шумадијске бригаде у Србији 1943“, Војноисторијски гласник бр. 5/1959.

ничким бригадама је наредио да до 10. октобра, у свануће, изврше ове задатке:

— 2. таковска бригада 1. равнорског корпуса да запали заселак Ериће (ЈБубичевац), побије све „који сарађују са комунистима“ и избије на линију: источно од засеока Краеојевац-Велики Штурац (триг. 1132), а на правцима према с. Горња Црнућа да постави за[^]седе и сачека даља наређења;

— 1. грузанска бригада 1. шумадијског корпуса да постави заседе на линији: Увлака (к. 953) — Белушине — Ђавина вода (искључно), и ту се повеже са 2. грузанском бригадом;

— 2. грузанска бригада 1. шумадијског корпуса да постави заседе на линији: Ђавина вода (укључно) — Голо брдо (к. 767) — Војводина;

— 1. и 2. грузанска бригада, са 1. бригадом корпуса КГГ, да 10. октобра у 7 часова почну наступање у правцу севера до линије: Осредак-Бјелице (к. 1008) — манастир Благовештење - с. Страгари, где ће се зауставити и поднети извештај;

— 3. бригада корпуса КГГ да постави јаче заседе на свим путевима и стазама на просторији: Рамаћки висови (триг. 611)-ЈБубичевац-Паљевине;

— 1. бригада корпуса КГГ да затвори све правце који са Рудника изводе према Јарменовцима;

— коњички дивизион корпуса КГГ да затвори све правце који са Рудника изводе према Орловцу;

— корпус КГГ, без 1. бригаде, да 10. октобра ујутру почне наступање у правцу запада, да избије на гробен Рудник и ту се заустави.¹⁸⁸

Четници су опколили Рудник, с циљем да опколе и концентрисаним нападима разбију и униште 1. шумадијску бригаду. Међутим, бригада и одреди који су се са њом налазили напустили су Рудник дан пре него што су четнички корпуси затворили обруч око њега. Последњи се пробио 1. батаљон. Он је 9. октобра водио борбу са четницима 1. шумадијског корпуса и корпуса КГГ, а 10. октобра увече је неprimетно напустио Рудник.

¹⁸⁸ Архив ВИИ, рег. бр. С-У-24/2.

НА КОМУНИКАЦИЈИ АРАНЂЕЛОВАЦ-ЛАЗАРЕВАЦ

У Горњој Трешњевици штаб бригаде је 12. октобра одржао састанак с једним делом чланова окружних комитета Крагујевца и Чачка. На њему је договорено како да се поступи у вези са писмом које је Покрајински комитет 9. октобра упутио Главном штабу. Писмо гласи:

„В. Ш. је послао 6 војних и пол. руководиоца. Они имају радио станицу. Међу њима је и Срба, члан ПК. Преко Мила Селјака може се до њих доћи (они су тачно обавештени где је Цвикер и остали) па треба што пре отићи, са нешто јачим снагама и примити их”.¹⁸⁹

Одлучено је да бригада нападне више објеката на правцу Аранђеловац-Лазаревац, па настави покрет према Космају, где ће прихватити групу војних и политичких руководиоца коју је Врховни штаб упутио преко Срема у Шумадију. Поред тога у рејону Коемаја и на прилазима Београду бригада треба да еузбије утицај четника, и да од Космајског одреда формира 3. батаљон бригаде. Чачански одред, тј. 3. чета 2. батаљона, ојачан 3. (Качарском) четом 1. шумадијског одреда, упућен је у таковски срез ради сузбијања четничког утицаја и развоја НОП у том крају.

Милка Минић је писала 12. октобра из Горње Трешњевице Окружном комитету Крагујевца:

„Бригада продужује у Д.(аросаву). По данашњем договору са Милићем и Брадоњом, један батаљон би пошао оним послом до Мила „Селјака”, а други чека сутра цео дан, а ако мора и ноћ, на обавештење од друга Павла о проласку воза Ар.(анђеловац)—Млад.(еновац). Зато ово обавештење пошаљите по Лалином борцу до Буковика (где сам се са њим споразумела). Овим се батаљон везује за место, па не би требало да буде узалуд. Зависи од обавештења.

¹⁸⁹ Архив Србије, ПКС-402, Срба — Срба Јосиповић, Миле Селјак — Миодраг Вуковић, из Барајева, студент права, тада секретар среског комитета КПЈ за срез посавски. Одржавао је везу између Срема и Шумадије.

Чачани и Качерци крећу вечерас у бћ. Због њиховог проласка кроз Качер Брка им је неопходан."¹⁹⁰

Чачански одред (28 бораца) и Качерека чета (21 борац) обједињени су, као 1. и 2. чета, у привремену групу, која је, заједно са политичким радницима, имала око 60 бораца. Командант групе био је Раденко Мандић, политички комесар Радован Јовановић, заменик команданта Живорад Симић, руководилац СКОЈ-а Милисав Ђурић, интендант Данило Митровић, командир 1. чете Љрагомир Новаковић, а политички комесар Милош Лазаревић, командир 2. чете Бранко Ковачевић Жика Морнар, а политички комесар Милан Матијашевић.

Група се одвојила од бригаде 12. октобра, око 17 часова, у Горњој Трешњевици, и извршила покрет правцем, Калањевци—Брајковац—Угриновци, где је 14/15. октобра запалила железничку станицу. У току ноћи пребацила се у Заграђе (заселак Јевтићи—Ђоковићи) и преноћила у непосредној близини четничког Рудничког корпуса, што су и једни и други тек сутрадан открили. (Четнички корпуси су 13. октобра били завршили претрес Рудника и околних села, безуспешно тражећи бригаду, која је, како је већ речено, вештим маневром благовремено напустила Рудник. Кад нису нашли бригаду, четници су се окомили на сељацима: запалили су 7 кућа и извршили више убистава у рејону Рудника.¹⁹¹ Четнички корпуси избили су 14. октобра на северне и северозападне огранке Рудника и зановилили у селима испод њега. А у то време бригада се налазила у Даросави.)

Из Заграђа група је под борбом наставила покрет 15. октобра ујутро, поавцем Рељинци — Угриновци — Бољковци — Ручићи. Четници су закључили вероватно, да ће је, одвојену од главнине бригаде, лако уништити, па су Руднички корпус и корпус КГГ који су опкољавали Рудник, упутили у потеру за њом. Рано

¹⁹⁰ Архив Србије, ОК Крагујевца, док. бр. 200. Брка — Миленко Миловановић, тада курир између окружних комитета Крагујевца и Ваљева.

¹⁹¹ Архив ВИИ, рег. бр. С-У-24/4.

ујутру 15. октобра, дошло је до мањих сукоба у Заграду и у Рељинцима. Група је у-пала у Бољковце, запалила општину и разбила пошту, затим проужила покрет и предвече стигла у Ручиће, где је заноћила. Четнички корпуси су је пратили у стопу и, ноћу 15/16 октобра, опколили је у Ручићима. Сутрадан су извршили напад. У борби која је трајала око 6 часова убијено је 5 и рањено 5 четника. Главнина групе (око 45 бораца) пробила се из окружења правцем Ручићи-Врчани-Таково-Веленеч, а мањи део (око 12 бораца) правцем Ручићи-Бољковци.¹⁹² У борби су погинули Живорад Симић Вивац, Добривоје Ђурђевић Руски и Богић Васовић Томо, а заробљен је Ђорђе Петровић. Рањени су Милисав Ђурић, Гвозден Трипковић и Данило Митровић. Али четници ни овде нису постигли очекивани успех. Нити су уништили нити разбили групу.

НАПАД НА ВОЗ У ДАРОСАВИ, 13. ОКТОБРА

Бригада је 12. октобра извршила покрет из Горње Трешњевице, правцем Јеловик—Гараши—Прогореоци, где су је мештани свечано дочекали и спремили вечеру и преноћиште.

Ујутру 13. октобра, бригада је наставила покрет правцем Даросава—Жути Оглавак. Када је колона прелазила железничку пругу Лазаревац—Аранђеловац, пресекао ју је бугарски војни транспорт који је наишао из Лазаревца. Са обе стране пруге, јединице су без наређења отвориле ватру. Бугари нису на њу одговорили и воз је без задржавања продужио за Аранђеловац.

Код последњих кућа на излазу из Дарасове, бригада се зауставила и разместила за одмор. Док су се борци одмарали, штаб је припремао напад на мешовити путничко-транспортни воз који је, по реду вожње, у 15 часова долазио у Даросаву. До доласка воза извршено је извиђање, испитани су путеви изласка на

¹⁹² Зборник, том I, књ. 5, док. 122 и 113.

железничку станицу и израђен је план напада. За напад на сваки објект формирана је посебна група.

Десет минута пре доласка воза бригада се у трку спустила на станицу. Свака група заузела је предвиђени распоред:

— прва група — за обезбеђење — посела је одмах положаје у ширем рејону станице и затворила правце који из Аранђеловца, Лазаревца и Венчана изводе у Даросаву;

— друга група — за командовање — упала је у станицу и преузела контролу над отправником возова, станичним особљем, везама, сигнаlima и уређајима; отправнику возова наређено је да воз уредно прими од суседне станице у Рудовцима, да остале послове обавља на уобичајени начин и, наравно, да никог не сме обавестити о присуству партизана, нити, пак, нешто предузети без одобрења; ова је група пратила рад осталих група;

— трећа група имала је задатак да легитимише и провери све путнике у возу и на станици и да обезбеди да се нико не удаљи до завршетка акције; наоружане путнике требало је разоружати, а сумљива лица стражарно привести у станичну зграду;

— четврта група је одређена да одмах преузме контролу над возним особљем и претресе све вагоне;

— пета група је припремљена за рушење и разбијање станице и објеката инсталација, веза и уређаја у његовом рејону;

— шеста група имала је да прикупи и евакуише заплењене ствари.

Све групе, прикривено су распоређене у рејону станице, са обе стране пруге, у заклонима су сачекале улазак воза у станицу.

Отправник возова уредно је дочекао и примио воз. Кад се воз зауставио, борци су изашли из заклона и опколили га. Свака група је одмах почела да извршава постављени задатак. Сви су претходно били поскидали партизанске ознаке, а неки су чак ставили кокарде и шубаре, па тако опонашали четнике.

Међу путницима је ухваћен један немачки виши официр и пет домаћих издајника.¹⁹³ Два четничка сарадника, сматрајући да су напад извршили четници, одмах су понудили своје услуге.

У теретним вагонима је заплењено: вагон белог брашна, у џаковима; сандук дувана и цигарета, неколико сандука животних намирница и већи број аутомобилских гума. Брашно је подељено сељацима из Даросаве.¹⁹⁴ Остало је задржала бригада. Од аутомобилских гума касније су прављени опанци за борце. Локомотиву је, под пуном паром, пустио у правцу Аранђеловца борац Милутин Мићић. Претурила се на првој кривини.

Путницима сакупљеним пред станичном зградом одржао је говор Родољуб Станић (Трамвајац). Бригада се вратила у Даросаву, где је преноћила. Последња се повукла група за рушење, која је, осим рушења железничке станице, инсталација и везе, запалила 8 вагона.

Окружни комитет Крагујевца известио је о овој акцији Покрајински комитет, 17. октобра:

„Бригада је онда одржала два збора и запалила воз у Даросави. Приликом заустављања воза, заробљен је један немачки официр, један жандармеријски водник и интендант националне службе у Младеновцу. Заплењен је један вагон брашна и један сандук дувана”.¹⁹⁵

НАПАД НА ЛАЗАРЕВАЦ, 15/16. ОКТОБРА

Бригада је из Даросаве 14. октобра неометано извршила покрет, правцем Прогореоци—Крушевица—Трбушница, и увече стигла у рејон села Дрена, Лу-

¹⁹³ Према сећању учесника, ухваћени немачки официр радио је у економском одељењу заповедника окупирани Србије. Тражио је да буде пуштен на основу споразума четника са Немцима. Од домаћих издајника ухваћени су: 1 жандарм, 2 полицијска агента и 2 четничка сарадника.

¹⁹⁴ Кад је бригада касније долазила у Даросаву, увек је добијала беле погаче.

¹⁹⁵ Зборник, том I, књ. 5, док. бр. 109.

кавице и Бистрице. Штаб бригаде се сместио у Бистрици. Ту су саслушани немачки виши официр и домаћи издајници, ухваћени на железничкој станици у Даросави, лотом су стрељани они за које је утврђено да су вршили злочине.¹⁹⁶

Бригада је 14. октобра добила поздрав од 1. јужноморавске народноослободилачке бригаде, коју је секретар Покрајинског комитета Благоје Нешковић формирао 12. октобра, у Ображи—Јабланица.

„На дан полагања заклетве младих бораца I Јуж. Мор. Осл. Пар. Бригаде шаљемо своје другарске поздраве својим друговима и другарицама бригадирима I Шумадијске Нар. Осл. Парт. бригаде, уз жељу да у најскорије време у овој светој борби савладамо све препреке, у циљу спајања свих наших снага за општи јуриш на крвавог окупатора и његове слуге.¹⁹⁷

У Бистрици је донета одлука да ее нападне Лазаревац, с циљем да се практично демантује непријатељска пропаганда о уништењу партизана, и сузбије јачање четничког покрета у том крају. Осим тога, требало је бригаду снабдети одећом и обућом.

Штаб бригаде је био обавештен да у Лазаревцу има око 50 припадника СДС, а имао је план града и опис кућа у којима су припадници СДС били смештени. Према тим подацима, СДС је припремила за одбрану зграду срееке станице СДС, општине и среоког начелства. Станица СДС налазила се у високој ириземној згради, која је била заштићена препрекама од бодљикаве жице и добро припремљена за одбрану.

Планом штаба бригаде, је предвиђено: обезбеђење с праваца Ваљево—Лајковац—Лазаревац и Аранђеловац—Лазаревац; напад на железничку станицу, пошту, зграду општине и зграду среског начелства; хватање и привођење групе сарадника окупатора и заузимање станице СДС.

У нападу је учествовао и 1. шумадијски одред. Бригада је кренула на Лазаревац 15. октобра увече.

¹⁹⁸ Архив Србије, број ПКС-409.

¹⁹⁷ Архив Србије, ПКС-406.

Заповешћу команданта бригаде јединицама је наређено:

— 1. шумадијски одред да затвори правце: Ваљево—Лајковац—Лазаревац и Вреоци—Лазаревац, и да поруши железничку станицу Лазаревац и пругу у њеном рејону;

— 1. батаљон да нападне и ликвидира станицу СДС;

— 2: батаљон да једном четом затвори правац Аранђеловац—Лазаревац, а другом нападне и попали архиве у општини и среском начелству, и да похвата одређене сараднике окупатора.

Напад је почео око 23 часа. Испред 1. батаљона, који је непримећен опколио станицу СДС, тројица бораца, бивши немачки војник Паул, Владимир Петровић и Иван Черин (Пера Словенац), преобучени у немачке униформе избили су пред стражара и покушали да га преваре. Паул му је мешавином немачког и српског језика објаснио да им се покварио аутомобил и да жели да из станице телефоном тражи помоћ од своје јединице. Уплашени стражар био је спреман да их пусти, али се у том тренутку на прозору зграде појавио командир станице, који је на поновљену Паулову причу категорички одговорио: „Веома жалим, у зграду не може нико да уђе. У близини су коминисти”.

Тада су борци убили стражара и покушали да се пробију у зграду. У томе нису успели, па су се повукли у састав батаљона. Припадници СДС огорчено су се бранили из зграде. Напад на њу трајао је до пред зору, али није заузета.

Остале јединице почеле су нападе у планирано време и брзо су овладале предвиђеним објектима. Први шумадијски одред порушио је скретнице, уређаје, везе и инсталације на железничкој станици и минирао пругу на више места, запленио новац из две станичне благајне, запалио станичну зграду и око 20 вагона. У пошти је заробљено неколико припадника СДС, покидане су везе, разбијени уређаји и инсталације, а зграда је демолирана. Архиве општине, среског начелства и пореске управе су спаљене. Ухваћено

је, у њиховим становима, неколико припадника СДС и четничких саодника.

Из поштанске и железничких благајни заплењено је око 300.000 динара; заплењена је и мања количина одеће, обуће, лекова, санитетског материјала и нешто жита које је иодељено мештанима. Од лазаревачких опанчара Љубе Чоловића, Маре Ђорђевић и Ђуре Рајковића купљено је око 30 пари опанака, а од кројача Милутина Каменице два пара одела. У продавници Јеврема Маричића купљена је расположива количина дувана и папира. У борби су убијена два припадника СДС. Из бригаде тешко је рањен комесар чете Младен Шарић.

Бригада се у зору 16. октобра повукла у Дрен, са похватаним сарадницима окупатора, а на колима је превезла рањеног Шарића,¹⁹⁸ заплењену и купљену опрему. Из Дрена је наставила преко Лукавице за Стубицу и Стубички вис (триг. 393), где се задржала ради одмора.

На Стубичком вису саслушано је 7 ухваћених припадника СДС и четника. Утврђена је њихова сарадња са окупатором па су тројица осуђена и стрељана,¹⁹⁹ а четворица су, уз поуку да не служе непријатељу, пуштена кући.

Двојица пуштених су врло брзо довели припаднике СДС из Лазареваца у рејон одмарања бригаде. Они су са велике удаљености отворили ватру. Борци су у то време чистили оружје. Док су дум-дум меци експлодирали по дрвећу, командант бригаде је наредио да се оружје склопи и поседне положај. Припадници СДС без борбе су се повукли у Лазаревац.

Борци су се вратили на место одмора. О њиховом расположењу говори песма, коју је неко од њих на брзину срочио:

Напали смо Лазаревац,
Брајковац и Клоку.
Напашћемо и Београд,
У најкраћем року.

-

¹⁹⁸ Шарић је убрзо умро од задобијених рана.

¹⁹⁹ Стрељани су Алој Погачар, жандармеријски иаредник, Марко Недељковић и Вук Сајчић.

Напад на среско средиште Лазаревац широко је одјекнуо. Бригада је на најбољи начин демантовала непријатељску пропаганду, која је тврдила да су партизани уништени. Њен успех и недовољна борбена ангажованост СДС и четника пољуљали су и онако њихов сумњиви углед и појачали суревњивост између њих.

ПРОДОР БРИГАДЕ У РЕЈОН КОСМАЈА

Бригада је 16/17. октобра извршила покрет правцем Бристрица—Црљени—Рудовци—Жути Оглавак—•—Мисача—Орашац—Копљаре, а сутрадан је разбила један батаљон корпуса КГГ.²⁰⁰ Наредне ноћи наставила је покрет правцем Стојник—Раниловић—Рогача.

При уласку у Рогачу, бригада је 19. октобра напала Космајску четничку бригаду, јачине 100—150 људи. После двочасовне борбе, четници су се повукли према Космају.

По сећањима учесника, бригада није имала погинулих ни рањених, а четници су имали 10—12 погинулих и више рањених. Заплењена су два пушкомитраљеза. У Рогачи, у кући четничког сарадника свештеника Љубинка Николића, пронађен је четнички магацин одеће, обуће, вуне и намирница, и то је био неочекиван плен бригаде.

Тога дана, бригада је око 9 и 17 часова одбила напад одреда СДС, јачине око 70 војника, који је из правца Сопота и Раље покушао насилним извиђањем да открије јачину бригаде и њен распоред.

О борби вођеној 19. октобра жандармеријски капетан Протић известио је немачког команданта у Раљи:

„Дана 19. октобра око 08,30 часова једна комунистичка банда од 200 људи са 20 машинских оружја међу којима и 50 женских блокирала је село Рогачу и водила борбу са патролом овог одреда која се службено налазила у Рогачи.

Патроли је стигло појачање из Сопота од 45 стражара и водило борбу са комунистима до 17 часова у Ро-

²⁰⁰ Сећање учесника (стенографска белешка).

гачи, југозападно од Сопота 10 километара, када се морала повући назад за Сопот ради људства, које је морало поћи за Лазаревац. Комунисти су остали у околини села Рогача".²⁰¹

После 17 часова бригада је наставила покрет ка Стојнику. При томе је наишла на делове 1. батаљона СДС, напала их и натерала да се повуку у правцу Ралје. У тим борбама ни једна страна није имала губитака.²⁰²

Око 20 часова бригада је ушла у Стојник, где се већ налазила група војних и политичких руководилаца упућена у Шумадију. С њом су били 2. батаљон 1. сремског одреда (Сремски батаљон) и 1. чета Космајског одреда. Баш еу били кренули на Космај, кад је бригада улазила у село.²⁰³

КАКО ЈЕ ГРУПА ВОЈНИХ И ПОЛИТИЧКИХ РУКОВОДИЛАЦА УПУЋЕНА ОД ВРХОВНОГ ШТАБА СТИГЛА У ШУМАДИЈУ

Космајски одред успоставио је, почетком јула 1943, везу са партизанима Срема. Канал којим је веза одржавана организовао је Миодраг Вуковић (Миле Селјак), секретар среског повереништва КПЈ за Посавину. Пошто су Покрајински комитет и Главни штаб Војводине одржавали сталну везу са Врховним штабом и Централним комитетом КПЈ у тај су се канал укључили Покрајински комитет и Главни штаб Србије. Главни штаб је тим каналом, већ почетком јула 1943, упутио Врховном штабу извештај о војно-политичкој ситуацији у Србији, оптимистички процењујући њен даљи развој. Том поилоком, према сећању Благоја Нешковића, Покрајински комитет је тражио од Централног комитета да се у Србију упути група виших војних

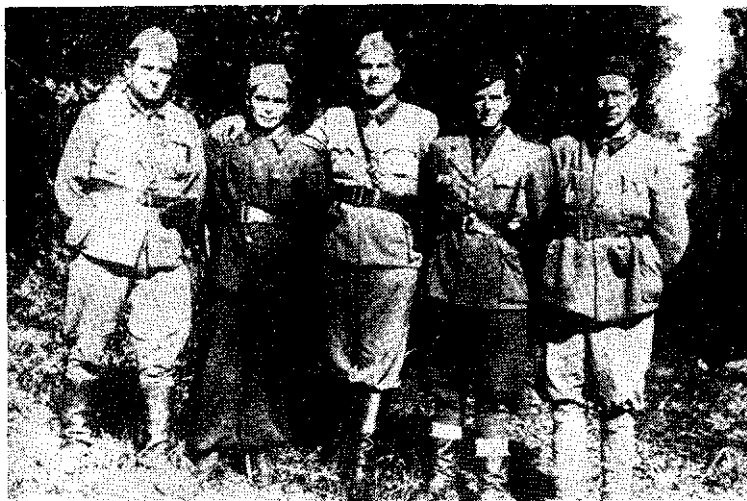
²⁰¹ „Централна Србија у НОБ“, стр. 511.

²⁰² Архив ВИИ, К-32, бр. 27/16 и 28/16.

²⁰³ у Стојнику је у бригаду ступио стојнички свештеник Славко Ристић и његова жена Милена. Славко је постао најпре верски референт бригаде, а касније 2. пролетерске дивизије. Милена је погинула 4. децембра 1943, у Пријепољу.

и политичких руководица, јер их у Србији није било довољно.

Врховни штаб је 21. августа 1943. повукао из 1. и 2. пролетерске и 1. крајишке бригаде Ратка Софијанића, Сава Дрљевића, Николу Љубичића, Србу Јосиповића, Милосава Милосављевића и Сава Радојчића Феђу. Групи је придао радио-телеграфисту Милана Дружића (Миле Енглез), са радио-станицом, Ранка Јовановића и борца Тошића. Група је претходно упућена у штаб 1. босанског корпуса одакле је, 19. септембра, кренула преко Срема у Шумадију.

Војно-политички руководиоци које је септембра 1943. године Врховни штаб упутио у Шумадију: Срба Јосиповић, Милосав Милосављевић, Сава Дрљевић, Сава Радојчић Феђа и Ратко Софијанић, (недостаје Никола Љубичић)

О припреми и поласку групе за Шумадију Никола Љубичић је у свом дневнику записао:

„... 10. септембра ујутру крећемо у Модрич (Босна), 14. септембра најзад стиже команда II корпуса. Добили смо пуномоћ за одлазак у Србију. С њом су стигла још три друга, те сад група броји 6 чланова. Стигли су Срба,

Феђа и Милосав те према томе иду три војна и три политичка друга. У наређењу Врховног штаба стоји да Саво иде за начелника штаба дивизије,²⁰⁴ Ратко и ја као команданти бригада, док Срба, Феђа и Милосав иду за комесаре. По томе закључујемо да је устанак у Србији у наглом порасту кад нас шаљу за веће јединице.

По наређењу Врховног штаба треба у Србију да пренесемо једну радио-станицу, јер Србија до сада није имала радио-везу са Врховним штабом. Друг Коста (Нађ) дао нам је радио-станицу енглеског типа и радио-телеграфисту Мила зв. „Енглез“.

Донели смо план да идемо преко Срема. Разлог је тај што из земунског среза постоји веза са друговима у Београду и са партизанима у Србији.

Другови из Врховног штаба придају нашем путу доста велико значење. То видимо по томе што су обавештене све команде, куда ми треба да прођемо, па и команда Главног штаба за Војводину, да нам омогуће извршење задатка. Друг Срба прича како му је друг Марко на растанку скренуо пажњу да се чувамо и да ћемо и мртви пред Партијом бити одговорни ако паднемо...”

Група се око 22. септембра, ноћу, иревезла преко Саве, тамо где се Босут улива у њу, сплавом који је превозио жито у Босну. На сремској обали средла се са илегалцима, који су крајем јуна напустили Београд и преко Срема пребацили се на слободну територију.²⁰⁵

У боеутским шумама група се јавила начелнику Главног штаба Војводине, Саву Оровићу, који јој је обзбедио пребацивање у Шумадију.

У Срему су јој се прикључили Љубинка Милосављевић и Наум Зафировоки. Љубинка је после V непријатељске офанзиве, као члан ЦК СКОЈ-а, упућена да помогне организовање СКОЈ-а у Војводини, а касније јој је наређено да се пребаци у Шумадију. Зафировски се у пролеће 1943. иребацио из источне Босне, с намером да преко Србије пређе у Македонију. Како везе са Шумадијом у то време нису биле уопостављене, за-

²⁰⁴ Саво Дрљевић је одређен за начелника Главног штаба Србије и ту је дужност обављао од доласка у Шумадију до повратка у Пријепоље.

²⁰⁵ У групи су били Владислав и Јара Рибникар, Ђорђе и Нада Андрејевић Кун, Никола Поповић, Лепа Жујовић, Зорица Милосављевић, Зага Јовановић, Брана Перовић, Милана Рајтер, Славка Марић Парента и Љубица Ђоковић.

држао се у Срему где је одржао неколико војних курса. Осим њих двоје, групи се прикључило 11 нових бораца, из Шапца и Тамнаве, који су се, због провале, пребацили у Срем.²⁰⁶

Група се пребацила у Шумадију тек након двадесет дана по доласку у Срем. Тешкоће су биле велике. Требало је прећи Саву и границу између Независне Државе Хрватске и Недићеве Србије, а у Шумадији су Немци, Бугари, СДС, СДК и четници Драже Михаиловића контролисали све пролазе. Зато је било тешко осигурати безбедно кретање групе.

Половином октобра, у Срему је почела козачка офанзива на Фрушку Гору, па је Главни штаб Војводине пожurio да групу пребаци у Шумадију пре него се офанзива прошири на југоисточни Срем.

Главни штаб Војводине је наредио 1. сремском одреду да формира батаљон — за пратњу и обезбеђење групе до њеног повезивања са Главним штабом Србије. Батаљон је формиран у Обрежу, око 15. октобра; 1. чета му је била из 2. војвођанске бригаде, 2. је састављена од позадинских партизанских стража, а 3. од граничара. Командант батаљона био је Јован Вуксан Моша до тада заменик команданта 1. сремског одреда, а политички комесар Ђорђе Васић (Станко-Уча). Батаљон је имао преко 100 бораца. Одмах после формирања, пребацио се с групом руководиоца у Јаково.

Пребацивање преко Саве организовали су штаб 1. сремског одреда и секретар партијског повереништва посавског среза Миодраг Вуковић (Миле Селјак), који се са Посавском четом већ налазио у Срему. Главни штаб Србије је упутио 1. чету Космајског одреда и политичког комесара одреда, Мирка Пандуровића, да обезбеди место преласка на десној обали реке. Све је било припремљено да се група пребаци, па ипак прелазак је морао бити одложен за цела два дана, јер су се сакривене шајке — како су Сремци звали чамце — биле расушиле, и требало је чекати да се „закиселе”.

Њб у групи из Шапца били су: Бранко Петровић, Јован Шуваковић, Миливоје Симић, Миодраг Симић, Љубомир Кондић, Пантелија Симић, Никола Стругар, Петар Радовановић, Данило Зелениковић, Нада Калић и Војислав Васић.

Прелазак је извршен 17/18. октобра. Цела група је око 22 часа кренула из Јакова, а око 23 часа, између Умке и Остружнице, почело је пребацивање са 2 чамца, брзо и уредно. Са групом је у првом чамцу прешао политички комесар батаљона да на десној обали обезбеђује прелазак. Пребацивање је завршено око 3 часа.

О припреми и преласку преко Саве Никола ЈБуби-чић је записао у дневнику:

„.... Идемо у село Карловчић, срез земунски. 13. октобра ухватили смо везу са једним другом из Србије, то је, како га овде зову, „теренац Миле“, звани „Сељак“. Он ради у Посавини. Дошао је по нас. То је висок младић, свршени ђак гимназије. Правимо план да нам помогне прећи у Србију. Другови из ГШ за Војводину, с обзиром на непријатељску офанзиву у Срему, дају нам свој гранични батаљон, око 150 људи, наоружаних доста слабо. 17. октобра устали смо у три сата и кренули у правцу Ашањских шума. У току дана привлачимо чамце. Скупљамо сремске граничаре, прегледамо њихово оружје, распоређујемо муницију да сваки има подједнако. Најзад, према плану прелаза, постављамо задатке. По мраку крећемо ка Сави. Морамо је по други пут прећи на овом нашем путу. Почели смо се пребацивати око 11 сати (ноћу, 23 часа — И. Ђ.). Пребацујемо се са два чамца па иде доста добро. Прво пребацујемо заштитна одељења. Рачунамо да ће недифевци дати отпор. Место прелаза је испод Умке, 5 км од Београда. Први чамци пристижу на супротну обалу. Нема отпора. Не знамо да ли смо изненадили недифевце, па се не надају оваквој дрскости — ту смо крај Београда, или их је ухватила паника кад су нас осетили. Пребацили смо се око три сата. Већ је свитало кад смо завршили са пребацивањем, и кад смо преко стрњишта и пашњака села Моштанице пошли у сусрет новим догађајима. Део задатка смо извршили, дошли смо у Србију“.

Занимљиво је и сећање Милана Дружића о том преласку.

„Ми смо имали — сећа се он — малог брдског коња Зекана, који је носио радио-станицу и два акумulatora. На левој обали Саве у чамац смо укрцали радио-станицу и акумulatore, али за Зекана нема места. Саво Дрљевић ми каже:

„Миле, седи ти на крму и држи Зекана за улар, он ће да плива за чамцем“.

Тако и урадим. Завесламо, и Зекан заплива за нама. Али, кад дођосмо негде до половине реке, Зекан поче

да затеже назад. Вуче ме са чамца, и неће да плива. Кад видех да ће ме одвући са чамца у воду пустих га и он отплива у мрак, низ Саву.

Кад смо пристали на десну обалу, истоварих радио-станицу и акумулаторе. Саво стао изнад мене па ме пита:

„Миле, где ти је Зекан?”

„Отплива низ Саву”, кажем ја.

„Шта ћемо са радио-станицом и акумулаторима?”

„Ја ћу да носим радио-станицу, а ти одреди ко ће да носи акумулаторе”.

Тек што му ја то рекох, из мрака се појави Зекан, стаде између нас и онако мокар протресе се и испрска нас. Као да је прислушкивао наш разговор.

„Свети нам се што га нисмо ставили у чамац”, рече Саво. Обојица се насмејасмо. А верни Зекан подметну леђа и ја му натоварих радио-станицу и акумулаторе”.

Са обале Саве колона је кренула у правцу Мале Моштанице. Прошла је поред карауле, испред које се, под сијалицом, видео стражар граничар СДС, који није приметио колону. Испред железничке пруге колона је застала док није прошао воз из Београда за Обреновац, а око 4 часа, 18. октобра, стигла је у Велику Моштаницу и ухватила везу са 1. четом Космајског одреда. Без задржавања је настављен покрет правцем Липовачка шума—Гунцати—Барајево. Мало је застала у Липовачкој шуми, а Ратко Софијанић је изашао на цесту и разговарао са сељацима који су ишли за Београд. Од Велике Моштанице колону су стално пратили четници и, са веће удаљености, припуцавали на њу са свих страна. Жестоко су припуцали у рејону Гунцата. Сремцима је то било необично, па су се осећали као у осињаку.

Колона је преноћила у Барајеву (у засеоку Равни Гај). Група војних и политичких руководилаца одсела је у кући чика Андре (Андрија Дамљановић).

Прелазак Сремског батаљона с групом војних и политичких руководилаца у Шумадију изненадио је четнике и СДС, који су у том рејону имали мале снаге, због тога су се ограничили, углавном, на извиђање. Главне четничке снаге биле су ангажоване против 1. шумадијске бригаде.²⁰⁷

27 Четничка команда Београда известила је 23. октобра Дражу Михаиловића о преласку ове групе из Срема у Шума-

Јаче снаге четника из Барајева и СДС из Раље напале су 19. октобра ујутро на Равни Гај. Тај напад је одбијен. Сремски батаљон, са четом Коемајаца и групом руководиоца, наставио је покрет правцем Парцански вис (триг. 408) — Губеревац—Стојник. Увече су ушли у Стојник и ту вечерали. Када су пошли из села, сустигла их је претходница 1. шумадијске бригаде и позвала да се врате.

Сусрет са бригадом Никола Љубичић овако је описао:

„19. октобра, око 3 сата ујутру, кренусмо у правцу села Губереваца и сместисмо се у шуму између Парцана и Губереваца, испод Парцанског виси.

Око 4 сата кренусмо даље. Идемо према Космају...

Била је већ пала ноћ кад се наша колона спустила преко Стеничке баре и улазила у село Стојник. Поделили смо се по кућама да вечерамо, а потом треба да се сви скупимо на зборно место код цркве.

Постројавамо батаљон за покрет даље. Колона креће. При изласку из села, са зачеља се преноси да колона стане. Ми не стајемо, већ колони наређујемо да пита ко тражи да колона стане. И тек кад нам стиже одговор да то тражи комесар Прве шумадијске бригаде, заустависмо батаљон. Нисмо се надали тако брзом сусрету са србијанским јединицама.

Поготову смо се зачудили, и много обрадовали, што већ имају бригаду. Значи да се устанак у Србији шири. Мало касније састајемо се са командом Прве шумадијске бригаде: командант Радивоје Јовановић Брадоња, комесар Света Поповић (бивши новинар и шпански борац). Њима

дију. Колико је мало о њој знала види се из самог извештаја. „Пре 10 дана — пише у извештају — једна група мошинаца у јачини око 120 пребацила се из Срема у срез Посавски, вероватно на отсеку Остружнице. Разлог овог њиховог успеха је што међу граничарима на томе рејону имају њиховог симпатизера. По преласку извештене су јединице Авалског корпуса које су их код с. Барајева и Равног Гаја стигле и разбиле. Међу овим 120 било је жена и деце, а водили су са собом и два товарна грла са постелним стварима натоварна. Наоружани су били са око 60 пушака, а кад су их наши четници напали, чудили су се, јер им је, изгледа, у Срему било саопштено да овде код нас неће их нико напасти. По свему судећи, то је нека бежанија испред немачке казнене експедиције. Предузете су мере да им се онемогући пребацивање преко Саве. После наведеног прелаза, покушали су још два пута да се преко Саве пребаце, али су били одбијени од нашег одреда код Остружнице“.

је друг Милан²⁰⁸ јавио из Београда да смо стигли у Срем и да дођу да нас прихвате. Међутим, ми смо прешли већ пре, са Сремцима, не чекајући њих. Сусрету се обрадовасмо и ми и они".²⁰⁹

Од 19. октобра до 29. новембра грула војних и политичких руководилаца стално се кретала са штабом 1. шумадијске бригаде.

ПОВРАТАК У ЦЕНТРАЛНУ ШУМАДИЈУ

Прихватањем групе војних и политичких руководилаца и Сремског батаљона, бригада је извршила основни задатак због којег је кренула у рејон Космаја. Тада се није могао формирати њен 3. батаљон, јер је Космајски одред дејствовао од Колубаре до Велике Мораве, па би се дуже време прикупљао, што би изазвало и застој у његовим акцијама. Бригада је журила да групу руководилаца повеже са Главним штабом Србије, па се није могла задржавати и ангажовати на чишћењу рејона Космаја од четника.

Бригада је преноћила у Стојнику, где је 20. октобра било опште весеље. Ноћу 20/21. октобра, извршила је покрет, у више колона, правцем Дучина—Сибница—Тулеж—Рудовци—Гараши; 21. октобра се одмарала у Гарашима.

Обавештајац „Ика" — Драгомир Петровић Гема, јавио је 20. октобра да је непријатељ у Аранђеловцу добио обавештење да су партизани из Срема прешли у Шумадију, и да је закључио да су то велике и добро наоружане снаге, што је изазивало забринутост и страх.

Бригада се 22. октобра ујутру постројила у Гарашима и пошла према Вагану. На челу колоне био је 1. батаљон, са 1. четом у претходници. У 8 часова Бугари су са Орловице отворили минобацачку ватру на колону, па су борци легли у заклоне поред пута. Једна уплашена коњска запрега пројурила је дуж колоне, до

²⁰⁸ Петар Стамболић, вршилац дужности команданта Главног штаба Србије.

²⁰⁹ „Централна Србија у НОБ", стр. 493, 511—514.

претходнице, где се претурила у јарак. Рањена су 2—3 борца, међу њима и Радован Новчић Делија (Јоца Сремац), економ чете (рођен у Грабовцу — Срем) који је убрзо умро у Прогореоцима.

Прва шумадијска бригада на маршу — кратак застанак у селу Стојник (београдски) 21. октобра 1943. године

На доминирајућем положају Орловице био је један бугарски пешадијски батаљон, јачине око 600 војника; он је из Аранђеловца могао брзо добити појачање. Зато је прихватање борбе са њим било опасно, и штаб бригаде је наредио даљи покрет правцем Гараши—Ваган—Живковци. У међувремену, кад су Бугари отворили минобацачку ватру, 1. чета 1. батаљона одмах је кренула на бугарске положаје, па је штаб бригаде упутио курира да јој пренесе наређење за повлачење. Међутим, курир није успео да пренесе то наређење.

У рејону Вагана боигада и група руководиоца састали су се 22. октобра, са политичким комесаром Глав-

ног штаба и предали му радио-станицу и пошту из Врховног штаба. О томе Никола Љубичић у свом дневнику пише:

„Из села Гараша кренули смо ка селу Прогореоци. рано ујутру. С падина планине Букуље спуштамо се низ брдо Ваган ка селу.

Стигао је друг „Вук“. Њему смо предали сву пошту Врховног штаба, наша документа, као и радио-станицу. До сада сам са успехом вршио дужност шифранта. Помагао ми је друг Саво. Ми смо све време од када смо примили радио-станицу одржавали везу са Врховним штабом. Сада то може да ради партијско и војно руководство у Србији. И тако смо Врховном штабу још у току дана упутили неколико депеша о борбама из ранијег периода, са којима Врховни штаб није упознат“.

Главни штаб Србије успоставио је прву радио-везу с Врховним штабом 22. октобра 1943, из рејона Вагана. Радио-телеграфиста био је Милан Дружић (Миле Енглец). Од тада до одласка на слободну територију веза са Врховним штабом одржавана је два пута дневно.

Бригада је стигла у Живковце око 12 часова. Ту се хранила и одмарала до поноћи код четничког равнорског одбора и команданта села. У међувремену штаб је добио обавештење да су у Прогореоце стигли четници, па је одлучио да их нападне.

Ујутру 23. октобра бригада је осванула на Вагану. Одатле је 1. шумадијски одред упућен да спречи извлачење четника, а бригада је развијена у стрељачки строј, кренула у напад. Сремски батаљон нападао је на десном крилу, правцем Гробље—Прогореоци—Крушевица.

Изненађени четници нису пружили јак отпор. Уочивши опасност од продора 1. шумадијског одреда у њихову позадину, после два сата борбе повукли су се преко Крушевице. Бригада их је гонила до излаза из села. Био је то Космајски корпус (Космајска и Младеновачка бригада). Убијено је 13 четника, а заплењено неколико пушака и нешто муниције.²¹⁰ Бригада није имала губитака.

²¹⁰ Архив ВИИ, к-31, рег. бр. 18/16.

Бригада је преноћила у Прогореоцима, а сутрадан се пребацила у Шутце, место звано Стојановића виноград, где је преданила. Тог дана из Ручића је пренето тело погинулог командира чете Живорада Симића Вивца и сахрањено у сеоском гробљу. Један вод је после подне на његовом гробу испалио три почасна плотуна.

По паду мрака бригада је кренула правцем Мрамор (к. 322) — Крстата липа—Брајковац. Водич је био борац Вујадин Станосевић Брка, из Брајковца.

Претходница бригада већ је била прешла Крстату липу када су, негде после поноћи, четници Колубарске бригаде, из Липачке шуме, изненада отворили јаку ватру на леви бок бригаде. Како је ноћ била врло мрачна, ватра није била прецизна. Међутим, четници су се скоро помешали са борцима бригаде. Командант бригаде је истрчао до претходнице и неколико пута, надвикујући ватру, командовао да се прекине паљба.

Четници нису знали ко командује, па су обе стране прекинуле паљбу. У насталој тишини командант је питао: „Ко је горе?" Отуда су му одговорили питањем: „Ко је доле?" На његово поновљено питање, са брда су одговорили: „Овде Равна Гора".

„Сад ћемо вас поравнати!", викнуо је командант и гласно командовао бригади да заломе левим крилом.

Бригада се окренула налево и заузела фронт према четницима; 1. батаљон се нашао на десном крилу, 2. у средини, а Сремски је остао неразвијен, на зачељу. Четници су поново отворили ватру, али нису сачекали напад бригаде, већ су се, под заштитом мрака, повукли у Брајковац и Дудовицу. У борби лакше је рањен Јанко Врабич Ранко.

Бригада није гонила четнике већ је наставила покрет, прешла кроз брајковачки заселак Палеж и продужила ка Трбушници.

Претходница бригаде је 25. октобра ујутро, испред Трбушнице, известила да су четници посели Трбушничко брдо и гробље. Командант је бригаду из покрета развио за борбу. Четници су пружили слаб отпор. Бригада је јуришем избила на трбушничко гробље. Четници су бежали у свим правцима. Један је наредник рањен и заробљен. Превијен је и саслушан. Пуштен је

јер није чинио злочине. Добијен је извештај да је рањен командант 4. батаљона Колубарске бригаде, кољач Пера Недељковић, али није пронађен. Прави четнички губици нису утврђени. Према сећању Лазара Љубоја, из бригаде је тада погинуо само један борац.

Бригада је преноћила у Трбушници. Један је четник те вечери наишао на заседу, која га је привела у штаб бригаде. Признао је да су га четници упутили да прикупи обавештења о бригади. Осуђен је и стрељан.

БОРБА У ДАРОСАВИ, 26. ОКТОБРА

Ујутро 26. октобра бригада је из Трбушнице извршила покрет правцем Прогореоци—Даросава—Венчане. Око 9 часова застала је да се одмори, распоредивши се са обе стране пута Даросава—Венчане, у рејону Медведњака (к. 355), Камала и Главице (к. 344).

Први шумадијски одред, као заштитница колоне, посео је Камал и Дрењак (к. 379) и затворио правце од Аранђеловца и Даросаве.

Бригада се одмарала у рејону Медведњака (к. 358), Главице (к. 344) и Парлога, с обезбеђењем према Венчанима, Раниловићу, Пркосави и Рудовцу. На Медведњаку је био 1. батаљон, са штабом бригаде и групом војних и политичких руководилица. На Главици били су 2. и Сремски батаљон.

Око подне, кроз Даросаву је, са лазаревачког правца, прошло 5 камиона за Венчане. Прошли су кроз положај Колубарске че#е на Камалу и стигли у рејон одмора 1. батаљона и штаба бригаде а да их нико није зауставио.²¹¹ Камионе са немачким војницима и СДС први је приметио Лазар Кужета и известио команданта бригаде, који је наредио да тешки митраљез и група

²¹¹ Према казивању Илије Јовановића, Колубарска чета је задужила омладинце из Даросаве да јој јаве ако наиђе непријатељ из Аранђеловца. Камиони који су наишли из Лазаревца, нису били војни. Ишли су у Венчане да за Крајско-манду из Београда превезу реквирирано жито, а пратило их је одељење немачких војника и одељење СДС из Београда, 25—30 војника. Војници се нису видели у покривеним камионима.

најближих бораца отворе ватру, а 1. батаљон да организује напад.

Чим је отворена ватра, камиони су стали. Из њих су искочили Немци и војници СДС, заузели заклоне у јарковима поред пута и прихватили борбу. Незнајући они су се нашли усред распореда бригаде. Иако опкољени, жестоко су се бранили. Њихов је пушкомитраљез представљао велику опасност. Један је борац покушао да му подиђе, али је рањен. Притрчао му је у помоћ начелник штаба бригаде, Богдан Машала, али је погинуо. Лазар Кужета и Ђорђе Поповић тукли су из тешког митраљеза дуж јарка, у бок непријатељу, и нанели му осетне губитке.

Борци 1. батаљона такође су засипали непријатеља ватром, а Сремски батаљон је прешао у напад из правца Главице.

Док се водила борба, радио-телеграфиста је био на вези са Врховним штабом и није прекинуо рад све док порука није пренета, иако су око њега праштали куршуми. Видећи тежину свог положаја, непријатељски војници су покушали да се извуку преко Камала, али су тамо дочекани ватром Колубарске чете. Онда су се повукли у поток, источно од пута, и његовим коритом се извлачили ка Даросави. Један вод Орашачке чете 1. шумадијског одреда пребацио се са Дрењака на косу северно од Врањевца. Са те косе он је т^акао непријатељске војнике који су се повлачили ка Аранђеловцу.

У овој борби погинула су и два бораца из 1. шумадијског одреда: пушкомитраљезац Радивоје Јаковљевић и Радисав Гајић. Сва тројица су сахрањена у заједничкој гробници.* Убијено је 5, а рањено 10 немачких војника и припадника СДС. Заплењено је 5 камиона, 2 збројовке, 3.000 метака, неколико пушака и сандук ручних бомби. Камиони су запаљени, пошто су са њих скинуте гуме.

Док је указивана помоћ рањеницима и прикупљан плен, положај бригаде непрецизно је тукла бугарска артиљерија из Аранђеловца.

* Лазар Кужета се сећа да је поред сахрањених бораца закопан и тешки митраљез шварацлозе, јер за њега није више било муниције.

По завршеној борби у бригаду је стигла група бораца из ваљевског округа: Милица Ножица Сека, Слободанка Лаловић Ката, Бисерка Живановић, Рајко Секулић Ратко и Александар (кога су звали Аца и Лека). Довео их је Јова Гркинић Шале. Ступили су у 2. батаљон бригаде, осим Гркинића и Ратка, који су се вратили на терен Ваљева. Ратко се у бригаду вратио у Тометином пољу, када је ишла за Пријепоље.

Бригада је пред мрак ушла у Венчане, поздрављена од мештана што их је заштитила од пљачке. У месној апотеци снабдела се извесном количином санитетског материјала.

Упад непријатеља у распоред бригаде представљао је обострано изненађење. Најбрже су се снашли 1. батаљон и послуга тешког митраљеза, који су својом ватром омогућила припрему напада на непријатеља. Колубарска чета 1. шумадијског одреда није била будна на обезбеђењу.

Изненадна борба била је и провера борбене готовости бригаде.

Из Венчана бригада је 26. октобра увече наставила покрет ка Космају. Требало је да тај терен очисти од четника Драже Михаиловића, који су се прикупљали, с намером да спрече нове прелазе партизана из Срема у Шумадију и да учврсте своју организацију на домак Београда. Сем тога, бригада је имала задатак да мобилише нове борце из Београда и с подручја Космаја. Од њих је требало формирати 3. батаљон и попунити остале јединице бригаде. У исто време требало је обезбедити повратак Сремског батаљона у Срем.

Бригада се 26/27. октобра пребацила у Рогачу и раетерала четничке агитаторе, који су врбовали људе за четничку организацију. Поновни долазак бригаде у рејон Космаја забринуо је непријатеља. Њему није било јасно да ли ће она напасти Сопот, или је дошла да прихвати нове снаге из Срема. Тек, командир среске станице СДС у Сопоту, капетан Протић, одмах је тражио појачање:

„Двадесет седмог октобра једна комунистичка банда од хиљаду бандита запосела је косу Тресије—Зорољин—Бабе, у простору од око 10 кт. Према прикупљеним подацима она има намеру да запоседне Сопот. Молимо хитно појачање“.

Истог дана, око 21 час, Управа града Београда камионима је пребацила у Сопот одред СДС, јачине око 100 војника, а прикупљане су и нове снаге за појачање посаде у Сопоту.

Четници и СДС пратили су кретање и дејства бригаде и процењивали њене могућности и намере. Израдили су и заједнички план напада на бригаду. Прве борбе са њима вођене су испред Дучине већ 27. октобра, тј. одмах након доласка бригаде у тај рејон. Једна јединица Космајског четничког корпуса напала је 1. шумадијски одред у рејону Рогаче. Одред је, после краће борбе, уз помоћ 3. чете 1. батаљона, одбио напад. Сремски батаљон и делови за обезбеђење бригаде више пута су се сукобили са извиђачким патролама СДС из Раље и Сопота, које су настојале да утврде распоред и снагу бригаде.

Кад је пао мрак, 27. октобра, бригада се пребацила из Рогаче у Дучину, где је преноћила.²¹²

Четници су опште политичко стање на Космају сматрали врло нестабилним за њих. Иако је штаб Космајског корпуса 5. септембра известио Доажу Михаиловића да су партизани ликвидирани, сем у два-три села у младеновачком срезу. Далеко је објективнији пуковник Јеврем Симић, који у приближно исто време, пише Дражи да у космајском срезу „комунисти Ч^аРУЈУ“ шире се као да нико други не постоји сем њих“. За команданта Смедеревског корпуса Лазовића он пише да је добар и да „убацује у Јужни Банат четнике ...“ За њега је неизвесна ситуација Авалског корпуса. Он каже: „Не знам шта да ти предложим. Све док не задобијемо терен потпуно за нас и не овладамо

²¹² У неким изворима пише да је бригада у Дучину дошла 28. октобра и да је борба вођена сутрадан. Међутим писмо политичког комесара Главног штаба Окружном комитету Крагујевца од 28. октобра, непосредно после борбе у Дучини, потврђује да је то било истог дана.

Космајем како треба. Ја сам таман хтео са Лазовићем да избијем преко његовог терена, али ме појава ове групе од 500 црвених споечи, те сам прекинуо да бих дириговао целом мешавином нас и државне страже за савлађивање црвених".²¹³

У већ цитираној наредби, којом Дража Михаиловић почетком октобра наређује „широку акцију за чишћење комуниста од Рудника па све до Саве и Дунава", потврђена је та оцена:

Наш авалски корпус, са срезовима Гроцка, Врачар, Умка, спава дубоким сном. На свим областима у непосредној близини Београда накотили су се комунисти и њихови симпатизери. Наређује се командантима, и то: мајору Михаилу Јовановићу, капетану Лазовићу, капетану Николи Калабићу, команданту колубарског корпуса Комарчевићу и Рудничком корпусу да најенергичније, са југа на север, чистећи уз пут и све срезове, очисте нарочито срез космајски, а нарочито је важно што пре очистити срезове Гроцка и Умка.

Не сме више тако да буде. Све ћу да вас посмењујем. А цео авалски корпус ћу да растуриим..."

Врховна команда Доаже Михаиловића, наредбом од 15. октобра 1943, објединила је дејства групе корпуса у Шумадији под командом „Ин"пектора врховне команде Југословенске војске у Отаџбини", пуковника Симића (Дршка), у којој, поред осталог, лише.

„Против комуниста се мора предузети најенергичнија акција чишћења. Да би се у овоме успело треба мобилисати што више људства... По сваку цену треба спречити упаде мошиних групација из суседних срезова. Зато је потребна најтешња веза и сарадња са свим суседима. За обједињавање ове акције одређен је пуковник Дршка. Он се налази код Гардијског корпуса и наређено је да се предузме акција ширих размера за чишћење мошинаца све до Београда ..",²¹⁴

Четнички штабови постали су оперативни носиоци борбених дејстава четника и СДС против НОВ и ПО Србије, па се четнички команданти често жале Дражи Михаиловићу на неактивност СДС, због чега цео терет борбе „против комуниста" пада на њих. Командант

²¹³ Архив Србије, архива ВК-„ДМ"-29.

²¹⁴ Архив Србије архива корпуса КГГ, „ДМ"-3.

Космајског коопуса у цитираном извештају пише: „Органи СДС помажу ме, али баш ништа не раде. Они углавном мирнодопски живе и задовољни су”.

Пуковник Јеврем Симић добио је најшира овлашћења. Група корпуса под његовом командом имала је задатак да овлада рејоном Космаја и Авале и да успостави контролу на прилазима Београду. До 27/28. октобра он је прикупио, на широкој кружној основици око 1. шумадијске бригаде, групу четничких корпуса. Јужно од линије Неменикуће—Космај—Венчане били су корпуси КГГ и Руднички; источно, на линији Сопот—Раља, посада среске станице СДС у Сопоту, ојачана са 100 припадника СДС из Београда и коњичким ескадроном; северно, на линији Рипањ—Барајево, Космајски и Авалски корпус. Са запада, из рејона Ваљева, Колубаре и Посавине, кретао се Посавско-колубарски корпус.

Укупне снаге четника и СДС бројале су око 4.000 војника.

ОПКОЉАВАЊЕ И РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА У ДУЧИНИ, 28. ОКТОБРА

Штаб бригаде није имао тачне податке о прикупљању и распореду четничких корпуса, али је осећао присуство јачих четничких снага. Стога је одлучио да крене из Дучине рано у^утро, уз јаче маршевско обезбеђење, правцем Стојник—Бабе—Парцански вис (триг. 408), с тим да поседне косу између Стојника и Парцанског вуса.

Бригада се кретала у колони, са 1. шумадијским одредом у претходници, истуреним испред главнине на око 1.000 метара. Главнину колоне чинили су 1, 2. и Сремски батаљон и група војних и политичких руководилаца. Кад је претходница кренула изгревало је сунце. Са њом је пошао политички комесар бригаде.

Четници нису претпостављали да ће бригада смети још више да се приближи Београду, па их је њен покрет према северу изненадио. А она се тако удаљила од четничких корпуса који су јој били за леђима.

Испред себе је имала само Космајски и Авалски четнички корпус и део „штаба инспектора“.

Претходница бригаде пошла је да избије на безимени вис, источно од Стојника, са којег ће обезбеђивати кретање главне колоне. Везу са главнином одржавала су два борца 1. шумадијског одреда, Станија Томић (Милена) и Драго Адамовић.

Иза претходнице, уз Дучинску реку, од Слатине је наишла једна четничка колона, ушла између претходнице и главнине бригаде и пресекла правац Дучина-Стојник. На њу су наишли одржачи везе бригадне претходнице за којима се кретала главнина. Четници су били скинули кокарде и на капе ставили петокраке звезде, па одржачима за везу нису били сумњиви; лако су их савладали везали и потерали са собом. Тако је веза претходнице са главнином била хгрекинута, а да то нико није приметио. Ипак, чело бригаде на време је приметило четничку колону када је излазила из шуме и преко једне стрњике пресекала правац кретања бригади.

Командант бригаде је одлучио да се четници одмах нападне. Наредио је 1. батаљону да се развије десно, а 2. батаљону — у правцу кретања, и да пусте четнике да уђу између њих. Сремски батаљон је упућен да поседне косу западно од Дучине и онемогући повлачење четника ка Слатини. Батаљони су се брзо и неопажено развили: 1. је преко Јастребара затворио правац према истоку, Сремски према западу, а 2. је наступао с југа, а северно се налазио 1. шумадијски одред. Четници су приметили батаљоне тек кад су били опкољени.

Ватру су прво отворили 1. и 2. батаљон. Четници су покушали да се пробију у правцу кретања. Кад им то није успело, заузели су положај за одбрану и пружили жилав отпор. Развила се жестока борба. Неколико пута четници су покушавали да се пробију. Нису успели. Обруч око њих све се више стезао. Често је долазило и до борбе прса у прса. Како је борба одмицала, опкољене четнике хватала је све већа паника. Покушали су да се повуку назад и пробију у правцу

Слатине, али их је тамо дочекао Сремски батаљон. У жестокој борби он је одбио све њихове нападе. При том је тешко рањен командант батаљона, Јован Вуксан Моша.

Пошто се као јединица нису могли пробити, а обруч се око њих све више стезао, четници су панично почели да се повлаче у мањим групама кроз непосредне међупросторе. Једна таква група покушала је да се пробије према кућама у којима су се налазили рањеници и штаб бригаде. Дочекао ју је командант бригаде, са 4 курира и једним пушкомитраљезом, и натерао натраг.

Пратећи развој борбе, командант је оценио да се штаб четничких јединица налази у једној штали, у рејону к. 171, па је наредио 2. батаљону да шталу опколи и прекине везу четничког штаба са јединицама.

До 12 часова разбијени су Космајски и Авалски корпус, а део њихових штабова и део „штаба инспектора“ су опкољени. Четничке јединице нису више давале организован отпор. Али су четници из сталног састава упорно настојали да се, по сваку цену, пробију из окружења, јер су једино тако могли избећи осуду за своје злочине. Мобилисани сељаци су, чим је борба почела, тражили могућност да побегну кућама или да се предају.

Најдуже је пружала отпор из опкољене штале група официра са својим пратиоцима. Имала је 5 пушкомитраљеза, доста муниције и ручних бомби. Штала је имала камене зидове, који се нису могли порушити пешадијским наоружањем. Штаб бригаде је настојао да опкољене официре похвата живе, па их је позвао да се предају. Они су позив одбили. Простор око штале био је отворен и добро тучен пушкомитраљезима кроз отворе у зидовима и испод крова. Ипак су одважни бомбаши успели да, у неколико наврата, убаце бомбе у шталу и да је, напослетку запале. Бомбе је убацивала група бамбаша, у којој су били Душан Васић Васке, Милоје Маринковић Чапа и Немац Рудолф, а штитио их је Радован Јовановић. Напослетку штала је запаљена.

И док је штала горела, четници су из ње отварали ватру. Из штале је искочио четнички капетан Блажо Вукчевић и налетео на команданта 2. батаљона Ранислава Миливојевића. Оба су имали пушке у рукама, али без муниције. Вукчевић је ударио пушком Ранислава по левој руци, а он га је убио, узвративши му са два ударца по глави. Штала је изгорела. С њеним нестанком, престао је и отпор четника у Дучини. У борби око штале погинуо је 1, а рањена су 2 борца.

Двоје запрежних кола заплећене четничке архиве спаљено је недалеко од штале.

Док је главнина бригаде водила борбу, 1. шумадијски одред је био на обезбеђењу на вису источно од Стојника. Тамо га је око 8 часова напао одред од око 100 припадника СДС и коњички дивизион јачине 60—70 коњаника.²¹⁵ Одред их је одбацио у правцу Сопота. Орашачка чета је остала на појединачним положајима, а Колубарска је напала четнике с леђа у правцу Дучине.²¹⁸

Борба код Дучине завршена је око 14 часова. У њој су разбијени Космајски и Авалски четнички корпус. Остали четнички корпуси нису стигли да учествују у овој борби. Био је то највећи успех младе бригаде, који је имао изузетан значај за сузбијање четника и даљи развој ослободилачке борбе у рејону Космаја. Народ Космаја посебно је топло поздравио уништавање спискова људи предвиђених за ликвидацију, чиме је спречен велики број планираних четничких злочина. Овом борбом бригада је задобила контролу над једним од доминантних рејона пред главним градом, Београдом. У њој је убијено 25 четника, највише официра и њихових пратилаца из штаба инсигектора Врховне команде и штабова Космајског и Авалског корпуса; међу њима је убијен и један курир четничке Врховне команде. Рањено је више десетина четника, али тачан број није утврђен; заробљено и саслушано 26, од којих

²¹⁵ Пошто је СДС у то време била расформирала своје коњичке јединице, овај је дивизион, вероватно, припадао корпусу КГГ; неки учесници су изјавили да су то били Козаци.

²¹⁶ Архив ВИИ, к-1984, док. бр. 6/1.

су шесторица стрељана, а 20 пуштени кућама.²¹⁷ Заплешена су 3 пушкомитраљеза и 40 пушака.

Из 1. шумадијске бригаде и 1. шумадијског одреда погинуло је 5, а рањено 6 бораца.²¹⁸

Бригада је после борбе ушла у Стојник, запалила општинску архиву, а затим се разместила за одмор у Стојнику, Губеревцу и Лисовићу. У Губеревцу је успостављена веза са 1. и 3. четом Космајског одреда.²¹⁹

На импровизованим носилима (две мотке и ћебе), заробљени четници пренели су у Лисовић рањеног Радована Јовановића, Јована Вуксана, Душана Васића и остале рањенике. Тамо им је Радмила Лазаревић испирала ране љутом ракијом.

У Стојник је 28. октобра увече упала четничка извиђачка патрола. Свих 5 четника су заробљени.

У Дучини су погинули из бригаде: Милоје Маринковић Чапа, Станија Томић Милена и Црни (име му није утврђено). Након борбе, од задобијених рана су умрли Јован Вуксан Моша и Радован Јовановић. Рањени су Душан Васић Васке, Ранислав Миливојевић Коста, Милутин Мићић (Света Колубарац), Светомир Света Андрић и Сарајлија (име му није утврђено).

²¹⁷ Извори о четничким губицима много се разликују. По „Хронологији НОБ-а и Архиву ВИИ, К-211 рег. бр. 28/1, само из Младеновачке бригаде погинуло је око 40 и заробљено 30 четника. Аутор је усвојио да су тачни подаци које је 28. октобра дао политички комесар главног штаба, у писму ОК Крагујевца.

²¹⁸ Везану Станију Томић Милену је чувао четник — белогардејац. Као заробљеник изјавио је да је викао, кад је на њега припуцала колубарска чета: „Не пуцај, овде Милијана" (уместо Милена). Борци су, међутим, схватили да се ради о четничком команданту Милијану па су наставили са отварањем ватре. Милена је рањена и издахнула до завршетка борбе. Нађена је везана и мртва, међу погинулим четницима. Други одржач везе, Драго Адамовић, успео је да се одвеже. докопао се пушке, убио је два четника и вратио се у чету.

2b» у Губеревцу, у засеоцима Бикићи и Пантелићи, 1. чета Космајског одреда изненадила је једну четнику јединицу, која је бежала из Дучине, и убила 17 четника, а 15 заробила; остали су побегли. Заплењен је један пушкомитраљез, 35 пушака, нешто муниције и друге опреме.

У поменутом писму политичког комесара Главног штаба Окружном комитету Крагујевца каже се, између осталог:

„Сваки дан на овдашњем терену водимо борбе са чулавцима. Данас смо у Дучини убили 25, а заробили 26 чулаваца. Међу њима и команданта Млад.(еновачке) бригаде. Заплењено је 3 аутомата и око 40 пушака.

Болницу уредите одмах, јер имамо много рањеника. Немогуће је водити их са нама.

Радован је тешко рањен, а лакше Коста, Сарајлија и још неки. Погинула Милена, Црни и Чапа.

Стигла Љубинка и код мене је”.²²⁰

А радио-билтен Врховног штаба, бр. 162, јавио је 4. новембра:

„У Србији се и даље воде борбе са недићевцима и четницима Драже Михаиловића. Код села Дучина борци 1. шумадијске бригаде и Шумадијског партизанског одреда сукобили су се 20. октобра са јаким четничким снагама. У току боја убијено је 74 четника, 20 четника је рањено, а 24 заробљено. За време боја погинуо је капетан Блажо Вучковић, командант Младеновачке четничке бригаде. Наши борци запленили су 3 п.митраљеза, 40 пушака и разне документе из архива четничког врховног штаба. Наши губици износе 5 мртвих”.²²¹

Борба у Дучинама показала је у пуној мери високе борбене квалитете 1. шумадијске бригаде. Први пут она је опколила и разбила два пута бројније четничке снаге, наметнула им борбу и привела је успешном крају. Разлози успеха су вишеструки. Пре свега, бригада је била приправна на изненадне сусрете са четничким и другим непријатељским јединицама било које јачине. То се и овде показало. Одређено је јаче маршевско обезбеђење и такав маршевски поредак који је бригади омогућавао брзо престојевање и у сусретној борби. Опрезност, борбена готовост и будност омогућиле су не само правовремено откривање четничке колоне која јој је долазила у сусрет, него и прикривено

²²⁰ Архив Србије, ОК Крагујевца, док. бр. 223.

²²¹ Зборник, том II, књ. II, док. бр. 14. Аутор сматра да су грешке у датуму и презимену капетана Вукчевића настале приликом дешифровања извештаја.

развијање за борбу и изненадно отварање ватре. За цело време борбе бригада је имала иницијативу.

Командовање је било на висини. Брзим схватањем ситуације, доношењем смелих одлука и њиховом брзом и одлучном реализацијом непријатељ је савладан уз минималне губитке. Успешно одвајање четничког командног места од јединица дезорганизовало је непријатељско командовање. Његова ликвидација је дошла као круна потпуног успеха. У целој акцији једино је 1. шумадијски одред (претходница) показао недовољну будност и дозволио да му четници непримећено заробе одржаче везе, што је могло бригаду да изложи великој опасности. Ипак је и овај одред, затварањем правца Сопот-Дучина и разбијањем одреда СДС, а затим нападом његове Колубарске чете на четнике с леђа, дао велики допринос успеху бригаде.

У заплењеној четничкој архиви пронађено је наређење Драже Михаиловића, упућено 9. октобра радиограмом, које гласи:

„Све војвођане који се налазе у вашим јединицама са својим оружјем наређујем да упутите и то: Сремце и Бачване у област Обреновца потпуковнику Радовановићу (четничком команданту Срема, који ту дужност никад није примио — И. Ђ.), а Банађане у област Смедерева капетану Жики Лазовићу”.

Главни штаб Србите обавестио је о тој намери четника Главни штаб Војводине, који је предузео мере да спречи убацивање четника у Војводину.

У БАРАЈЕВУ

Из Стојника бригада је наставила покрет правцем Губеревац—Лисовић—Барајево, и тако се још више примакла Београду и реци Сави, припремивши на тај начин повратак Сремског батаљона у Срем.

У Губеревцу је 28/29. октобра вршилац дужности команданта Космајског одреда, Михаило Гавриловић, довео из Подунавља 2. и 4. чету одреда. Сутрадан, 29. октобра, у 1. батаљон се вратила његова 1. чета.

Ту је умро и сахрањен рањени командант Сремског батаљона Јован Вуксан. На гробу му је отпевана песма „Ви падосте жртвом“.

Бригада се 29. октобра пребацила у Лисовић, где су, уз помоћ политичких радника, ноћу, у два засеока биле смештене две групе тешких рањеника. Њих су лечили Станислав Оцокољић Цоле и Мирјана Зрнић-Милева, а Војин Крстовић и Милосав Пантелић Ћоса доносили су им храну и пружали сваку помоћ. Сремски батаљон је део рањеника бригаде 11/12. новембра пребацио у Срем, а преостали део се лечио у једној пећини до децембра месеца.²²²

Штаб бригаде добио је обавештење да се код школе у Барајеву, у засеоку Равни Гај, налази око 100 четника, па је одлучио да их нападне. Бригада је извршила покрет и опколила школу, али без успеха, јер су четници приметили њен покрет и на време се повукли. Одатле је наставила покрет у центар Барајева, код цркве и Општине. Ујутру 30. октобра, из Посавине је наишао један батаљон четничког Космајског корпуса, који није учествовао у борби код Дучине. Он се сукобио с 1. батаљоном бригаде, али га је овај разбио. Убијено је 15 четника.²²³ До 16 часова четници су из-

²²² Четничка команда Београда послала је свом војном министру Дражи Михаиловићу, 10. новембра, следећи извештај: „У последње време комунисти су се нагло осилили, како у Београду и околини, тако и по осталим покрајинама. Шумадијски партизани су формирали Шумадијску НО бригаду од 2 батаљона и форсирано врше мобилизацију у селу Буковцу (вероватно Буковику И. Ћ.) и руднику „Мисача“. Наоружање им је врло добро и разног порекла. Тако је код њих примећено мађарске и бугарске муниције. Троше је немилице, док се са наше стране штеди сваки метак. Са свих страна се јавља о њиховој врло живој оружаног акцији.“

У округу београдском, 28/29. октобра, једна јака и добро[^] наоружана група комуниста дошла је у село Губеревац код Сопота и спалила општинску архиву, а на дан 29. октобра поново су дошли у Губеревац где су остали до 30. октобра до 6 часова. Потом су, раздељени у три групе, отишли по селима Стојник, Манић и Парцани“.

²²³ Архив ВИИ, К-48 п и К-1984, док. бр. 2/2 и 6.

вршили још два напада, али су оба одбијена. Разбијене четнике јединице бригаде гониле су до Рипња.²²⁴

Из Барајева четници су се повукли ка шуми Липовици, Мељаку и Баћевцу, па су 30. октобра, предвече, вођене краће борбе с њима испред ових села. У току ноћи они су се повукли у Баћевац, где су се организовали за одбрану.

У Барајеву је 30. октобра предвече одржан збор са сељацима, на коме су говорили политички комесар бригаде, Света Поповић, и секретар среског повереништва за срез посавски Миодраг Вуковић.

ДЕЈСТВА ОДСЕЧЕНЕ 1. ЧЕТЕ 1. БАТАЉОНА ОД 22. ДО 29. ОКТОБРА

Када су Бугари 22. октобра, око 8 часова, отворили Минобачку ватру по колони бригаде, која се кретала ка Вагану, 1. чета 1. батаљона, која је била у претходници, развила се за борбу и напала њихове положаје на Орловици. Командир чете је очекивао да ће и главнина бригаде напасти на Орловицу, али је она продужила ка Живковцима и удаљила се од чете. Курир бригаде није успео да пренесе наређење заосталој чети да се повуче за бригадом, па је она остала сама пред бугарским положајима.

У борби са Бугарима погинуо је заменик командира чете, Тихомир Чоловић, а неколико бораца је рањено. Командир чете је око 15 часова извукао чету из борбеног додира и с њом се пробио у правцу Венчаца. Недељу дана после тога она је самостално дејствовала. Почела је одмах, истог дана. У засеоку Камењар напала је и у краћој борби разбила групу четника. На камењарској коси Дугајлији остала је до пада. мрака. Увече је сишла у Баћу, вечерала и преноћила у заселку Мариновац. Сутрадан се задржала у Баћи и успоставила везу са Ђорђем Ђурићем (Ђоком Шарцем), чла-

²²⁴ Архив ВИИ, К-1984, док. бр. 2/2 и 6/1; у „Централној Србији у НОБ“, стр. 517, пише да је у овим борбама погинуло и заробљено 50 четника.

ном Окружног комитета Крагујевца. Он и командир чете заједнички су испланирали неке акције.

Чета је 24. октобра у Орашцу спалила општинску архиву, растерала четничку сеоску стражу и привела председника општине, уједно и четничког команданта у селу, коме је Ђурић саопштио забрану да ту дужност даље врши; затим је порушила жељезничку пругу на деоници између Баљковице и Гајева. После је наишао теретни воз и његова се локомотива преврнула.

Сутрадан је чета запалила општинске архиве у Крћевцу и у Бањи. Ту је и преноћила, а 26. октобра је прешла у Врбицу, односно у заселак Врбичка река, где је преданила. Увече су у чету ступили 5 нових бораца, омладинаца из Крћевца: Жарко Борић, Миленко и Радојица Благојевић, Гвозден Матијашевић и Радојица Ивановић. Довео их је Ђорђе Ђурић.

Чета је извела још једну мању акцију у Вукосавцима а онда се пребацила на Букуљу. У Гарашима је обавештена да се бригада налази на Космају, па је 28/29. октобра кренула правцем Гараши—Даросава—Раниловић—Дрлупа—Дучина, и у Губеревцу се, 29. октобра ујутро, прикључила свом батаљону.

ФОРМИРАН ЈЕ И 3. БАТАЉОН БРИГАДЕ

Космајски одред прикупио се 28/29. октобра у Губеревцу. Из њега су одабрани борци од којих је формиран 3. батаљон, који је 30. октобра увече, у Барајеву, ушао у састав бригаде.

Борци 3. батаљона били су претежно млади и неискусни омладинци из космајских и подунавских села. За руководиоце у батаљону, изабрани су кадрови из Космајског, 1. шумадијског одреда и 1. шумадијске бригаде. Партијска ћелија је формирана само при штабу батаљона; у четама није било довољно чланова Партије да би се могле формирати ћелије. На дан формирања батаљона његов командни састав су сачињавали: командант Михаило Гавриловић, до тада вршилац дужности команданта Космајског одреда, политички комесар Мирослав Јовановић (Трулеж), до та-

да појштички комесар 1. батаљона, заменик команданта Божидар Тодоровић (Божа Дроња),²²⁵ до тада командир Колубарске чете 1. шумадијског одреда, заменик политичког комесара Лазар Љубоја, до тада заменик политичког комесара 1. батаљона, ађутант штаба Виктор Прегељ (Ратко Тоја), секретар СКОЈ-а Бисерка Живановић Биса интендант Александар Радосављевић Јова, санитарски референт Етелка Лазар Олга; у 1. чети били су: командир Божидар Тодоровић, политички комесар Бранко Абафи Риста, заменик политичког комесара Милка Новаковић Павка; у 2. чети: командир Милован Филиповић (Бата Шајдараш); политички комесар Момчило Стефановић Јанко, и заменик политичког комесара Љубисав Обрадовић Жућа; у 3. чети: командир Лазар Кужета, политички комесар Милутин Симић Света, за заменика политичког комесара био је одређен Илија Прица, али дужност није примио до 4. децембра 1943.

Са око 140 бораца, батаљон је био најбројнији у бригади. Осим пушака и ручних бомби, имао је 8 пушкомитраљеза. Први пут се сукобио са четницима у барајевском заселку Средњи крај; 30. октобра увече се пребацио у Барајево, где је присуствовао политичком збору. Сутрадан је у саставу бригаде нападао четнике у Баћевцу.

У рејону Барајева извршено је више промена у командном кадру бригаде. За политичког комесара бригаде постављен је Сава Радојичић Феђа (Света Поповић је постао члан Главног штаба Србије). за заменика команданта Милош Дудић Сувоборац, за вршиоца дужности начелника штаба Наум Зафировски, за команданта 1. батаљона Реља Полић Санџаклија; Мирослав Јовановић, политички комесар 1. батаљона, и Лазар Љубоја, његов заменик премештени су у 3. батаљон, на исте дужности. За политичког комесара 1. батаљона постављен је Милан Матијашевић Ћира, за његовог заменика Јанко Врабич Ранко, а за команданта Космајског одреда Иван Стефановић Срба.

²²⁵ Имао је још надимке Ђока, Шубарлија и Посавац.

Део постављења извршен је раније, па су тада само санкционисана. Нека постављења су извршена на лицу места, а нека су реализована до поласка бригаде на слободну територију.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА У БАЋЕВЦУ 31. ОКТОБРА

Штаб бригаде је предвече 30. октобра утврдио да се четничко обезбеђење налази на линији Липовачка шума—Гунцате—Бождаревац, а да је главнина посела за одбрану десну обалу Баћке (Баћевачке, Гунцатске — И. Ђ.) реке и рејон Баћевца. То вече заробљен је четнички курир, који је дао податке о четничким снагама и положајима. Боривоје Ивковић, Радомир В. Николић и Витомир Бркић дали су штабу бригаде податке о четницама у Баћевцу. Укупно је у рејону Баћевца било око 500 четника. Тај рејон је бранио Посавско-колубарски четнички корпус, који је закаснио да учествује у нападу на бригаду у Дучини. Четници су на косама и висовима испред Баћевца први пут на положајима копали заклоне. Иницијативу за напад препустили су бригади. Било је очигледно да је она пољуљала њихов борбени морал.

Положај Баћевца био је важан из више разлога. Прво, он је природна греда између Посавине и Космаја, па су се посавеки четници надали да ће његовим држањем спречити дејство Космајског одреда према Посавини; друго, са њега су четници могли да контролишу прелазе преко Саве и угрозе везе са Соемом и повратак Сремског батаљона; треће, један илегални канал из Београда ка Космају и Букуљи водио је преко Сремчице, па те из рејона Баћевца могао бити пресечен.

Штаб бригаде је одлучио да нападне четнике 31. октобра ујутру, ангажујући целу бригаду, Сремски батаљон, 1. шумадијски и Космајски одред. Напад је планиран у зони коју граниче Липовачка шума и Мељак, здесна, и Бождаревац, Вис (триг. 227) и Шиљаковац, слева. Основна замисао је била да се крилима обухвате четнички положаји, у ствари да се четници

разбију ударом са кпила и са фронта, пошто им се претходно пресече одступница.

Командант бригаде издао је заповест за напад 31. октобра ујутру, на полазном положају, у висини пута Липовачка шума—Барајево—Бождаревац. Основним правцем: Барајево—Баћевац—Шиљаковац, напали су 1. батаљон на десном крилу, 2. у средини, а 3. на левом крилу, правцем Бождаревац—Вис—Шиљаковац. На десном крилу, правцем Липовачка шума—Мељак—Шиљаковац нападао је Космајски одред. Он и 3. батаљон имали су задатак да, као крилне јединице, обухвате положаје четника, нападну их с бокова, избију у позадину, у рејон Шиљаковца, и спрече њихово извлачење. Сремски батаљон и 1. шумадијски одред задржани су у заселку Равни гај, да обезбеђу бригаду од Сопота и Рипња, и као резерва. Група нових бораца која је била тек дошла из Београда, још нераспоређена у јединице, кретала се позади 2. батаљона.

Бригада је у 7 часова кренула у напад и, после краће борбе, присилила четничка обезбеђења да се повуку. Четници су 1. и 2. батаљону пружили жилав отпор. Борба се водила за сваки део положаја, местимично чак и борбом прса у прса. Око 12 часова, 3. батаљон је заузео Вис (триг. 227) и напао четничко десно крило, а затим наставио продор према Шиљаковцу. Сремски батаљон и 1. шумадијски одред прво су померени у рејон Бождаревца, а одатле су убачени у напад на четничко десно крило, између 2. и 3. батаљона. На десном крилу Космајски одред је заузео Мељак и усмерио напад ка Шиљаковцу, чиме је обухватио четнике са левог крила и запретио да избије у њихову позадину и, са 3. батаљоном, да затвори обруч око њих.

Тада је међу четницима дошло до панике. Журно су почели да напуштају положаје и највећом брзином да се повлаче ка Степојевцу. Узпут је четничка главнина потисла мање делове 3. батаљона и Космајског одреда и тако избегла опкољавање. У шуми између Баћевца и Шиљаковца опкољена је група од око 30 четничких официоа, са пратњом, па их је велики број убијен, а неки су заробљени. Борци 3. батаљона су ранили, а Сремци заробили команданта четничког ба-

таљона, ваздухопловног наредника Белановића, који је убрзо умро од рана.

Око 13,30 часова бригада је ушла у Баћевац, а око 14 часова отпор четника је сасвим преетао. Главнина четничког Посавско-Колубапског корпуса била је разбијена.²²⁶ Убијено је 50 до 60, а заробљено око 30 четника. Број рањених није утврђен. Трећи батаљон је запленио један пушкомитраљез и неколико пушака (за остале јединице нема података).

Из 2. батаљона погинули су Радисав Јовановић Колачић, Радмила Лазаревић и Живорад Глишић, а рањен је Момчило Поповић; из 3. батаљона погинуо је један Италијан,²²⁷ а рањени су Драгослав Јанковић Жути и још један борац; из 1. шумадијског одреда рањен је Милорад Прокић (Миле Стомаклија), а из Космајског одреда погинуо је Мика Јелић.

Пошто је пао мрак, 31. октобра, посавски четници, предвођени војводом Спасојем Дрењанином Зеком,²²⁸ извршили су напад на Космајски одред и јединице бригаде у Баћевцу, с намером да ослободе заробљене четнике. Космајски одред се први развио за борбу и одбио тај напад; при том је имао два рањена борца.

Од 30 заробљених четника, 25 мобилисаних сељака одмах је пуштено да се врате кућама, а за 5 је утврђено да су убијали припаднике и сараднике НОП-а па су осуђени на смрт и стрељани.

Разбијени у Баћевцу, четници су трајно избачени из овог рејона, тако да никада више у њему нису имали већег утицаја, нити су формирали своју организацију. Баћевац је постао стална партизанека база. У њему је бригада и преноћила.

²²⁶ Архив ВИИ, к-1981, док. бр. 2/2 и 6/1.

²²⁷ Половином 1943, на железничкој станици Мали Пожаревац искочила су из воза два италијанска војника и, уз помоћ сељака, дошли у Космајски одред. Један од њих погинуо је 31. октобра, а други, који се звао Марио, стигао је до Пријепоља.

²²⁸ Спасоје Дрењанин Зека ухваћен је 1946. и осуђен на смрт за почињене ратне злочине.

У већ цитираном извештају четничке команде Београда, од 10. новембра, о борби у Баћевцу је написано:

„31. октобра т.г. у селу Мељак код Рипња напали су комунисти командира одреда СДС са Умке. Било их је око 200, те се командир одреда повукао са 14 стражара, док су одредски лекар и 6 стражара нестали. Потом су комунисти били нападнути од стране одреда мајора Трифковића у селу Мељак, Баћевац и Бождаревац. Борба је трајала до 14 часова. Тада је нашим нестало муниције, па је борба извесно време вођена хладним оружјем-ножом. После тога су се наши повукли према Степојевцу, а комунисти су остали у означеним селима. Истог дана је група комуниста дошла у с. Ропчево одакле се спрема да изврши напад на Сопот.

Примећено је да се концентришу ка Београду на просторији корпуса Рудничког, Опленачког и Космајског. По њиховим изјавама њих остале покрајине не интересују, пошто би по њиховом рачуну освојили Србију, ако освоје Београд.

Команда СДС званично је извештена да се данас на територији ова три наша корпуса налази 15—20 одреда комуниста јачине 800—1000 бандита сваки. Ове комунистичке банде су много боље наоружане од наших одреда”.

Бригада је 1. новембра око 11 часова, по сунчаном времену, наставила покрет правцем В. Борак—Бељина—Рожанци—Сибница. Из апотеке у Бељини узета је извесна количина лекова, а бригади се прикључио један омладинац. У Сибници је остала два дана.

Штаб бригаде је у Сибници организационо учврстио 3. батаљон. Предах је искоришћен за поправљаше и чишћење одеће и обуће и чишћење оружја, а одржани су војни и политички састанци. Културно-просветна екипа бригаде организовала је приредбу и игранку за борце и мештане. Агитроп бригаде организовао је редовно умножавање радио-вести и делио их јединицама и сељацима.

У Главном штабу Србије вођена је дискусија око повратка Сремског батаљона у Срем. Командант и политички комесар Сремског батаљона сматрали су да је батаљон извршио свој задатак довођењем групе војних и политичких руководилаца до Главног штаба. Политички комесар Главног штаба настојао је да батаљон

задржи што дуже у Шумадији. С тим је упознат и Врховни штаб, који је после два дана одговорио да се батаљон врати у Срем. Из Сибнице упућени су курири да успоставе везу са Сремом и припреме чамце, али веза није одмах успостављена, због офанзиве која је у Сомену још трајала. Зато је одлучено да батаљон остане са Космајским одредом и сачека везу за пребацивање, а бригада да дејствује у рејону Лазаревца и Аранђеловца, да веже за себе главне снаге непријатеља и тако олакша пребацивање Сремског батаљона у Срем.

У Сибници је формирано руководство СКОЈ-а за срез космајски, у саставу Љубомир Живановић Брка, Јбуиша Милишић Зеља и Мија Јовановић. Другог новембра после подне одржан је политички збор, који је био добро посећен од сељака из Сибнице и околних села. На збору су говорили политички комесар бригаде Сава Радојичић и поп Славко Ристић. Говор Славка Ристића оставио је на сељаке јак утисак, јер је непријатељ ширио пропаганду да комунисти убијају попове и руше цркве, а Ристић се на говорници појавио у свештеничкој одећи и са петокраком звездом и крстом на капи. Из Сибнице и околних села у бригаду је ступило 5—6 омладинаца, а према сећању Илије Јовановића, тада је дошла и једна група нових бораца из Београда.

Дејство бригаде од 31. октобра до 3. новембра забележено је и у два извештаја „влада Србије“. У првом пише:

„Од 31. X до 3. XI једна јака комун. банда, јачине 300—500 људи налазила се у простору села Божаревац, села Баћевац и села Велики Борак. У наведеним селима мобилишу сељаке, плене коње, кола, запрежни и јахаћи прибор... Од наоружања имају југословенске пушке и велики број аутоматског оружја. Муницију имају у довољној количини, хрватског порекла. Већи део ове банде прешао је из Срема на нашу територију. Командири СДС среза посавског, колубарског и космајског траже хитно појачање у људству материјалу и муницији. Тражена појачања не могу се упутити јер се истима не располаже“.²²⁹

²²⁹ Архив Србије, архива владе Милана Недића — „МН“-П/194.

У другом извештају се додаје да је:

„Вођа банде активни југословенски поручник Радомир (грешка у имену И. Ђ.) Јовановић зв. „Брадоња“. Јачина банде је око 300 бандита наоружаних југословенским оружјем. Израда оружја је хрватског порекла. Већи део ове банде прешао је из Срема“.

У оба извештаја се тврди да су „комунистичке снаге“ прешле из Срема и да су наоружане хрватским наоружањем. „Влади“ је било стало до тога, како би доказала да НОБ воде Хрвати, а не Срби, што је било у складу са пропагандом домаћих издајкожа у Србији.

После пораза у Дучини и Баћевцу, четници су се повукли у рејон Рудника, Ваљева и Смедерева. Избегавали су борбу са бригадом, чак и кад су били више пута бројнији. Нападали су само изузетно, и то мање јединице. Четници су претрпели тешке поразе, па им је требало доста времена да се опораве. Немци нису желели да четници претрпе још неки тежи удар, па су им, почетком новембра, хитно прискочили у помоћ.

ПОНОВО ИЗМЕЋУ ЦЕНТРАЛНЕ ШУМАДИЈЕ И КОСМАЈА

Из Сибнице је бригада 3. новембра увече кренула преко Венчана у Даросаву. Сремски батаљон је остао да чека везу за пребацивање у Срем, а Космајски одред је добио задатак да непосредно обезбеђује његово пребацивање. Бригада је ноћу стигла у Даросаву и у њој преноћила. Ујутро је штаб бригаде обавештен да се Колубарска четничка бригада, јачине око 450 четника, налази код Трбушничког гробља и да је јачу заседу поставила на Крушевачком вису. Та је бригада била задужена да обезбеђује несметан пролазак немачким транспорима ппугом и цестом Лазаревац—Аранђеловац.

Штаб бригаде је проценио да је боље, у овом случају, напасти него бити нападнут. Бригада је 4. новембра, уз јаче маршевско осигурање, наставила покрет према четничким положајима правцем Прогореоци—

Кушевица—Трбушница. Претходница је добила задатак да разбије четничку заседу на Крушевачком вису. Кад је она отворила ватру на заседу, командант бригаде је из покрета развио главнину. За претходницом је на Крушевачки вис избио 2. батаљон, довршио разбијање заседе и запосео средишни део виса; 1. батаљон је заузео положај десно од њега и нешто напред, а 3. батаљон је избио на деени бок четничких снага.

Кад је четничка заседа отворила ватру, Колубарска четничка бригада је кренула од Трбушничког гробља према Крушевачком вису, али је на њему већ био 2. батаљон. Дошло је до жестоке борбе на блиском одстојању. Први батаљон је брзо избио на предвиђени положај и отворио ватру по левом боку четника Колубарске бригаде. Четнички напад је сломљен. На Крушевачком вису погинуо је командир 1. чете 2. батаљона Слободан Козаров Бели, а рањен је пушкомитраљезац Бора Миловановић Филип. Четници су се у нeredу повукли. Бригада их је гонила до Трбушнице. Убијено је око 10 четника, а број рањених није утврђен.

После борбе бригада се прикупила на Крушевачком вису, где је сахранила погинуле и прикупила рањене, па се, преко Вагана, пребацила у Гараше. Ту је преноћила 4/5. новембра.

Штаб бригаде је 5. новембра, пошто је добио обавештење да се четнички стоељачки строј од Јеловика креће ка Гарашима, извео бригаду испред села где је прикривено посела линију Шутица (к. 472) — десна обала потока Мала Букуља. Сва лица која су наишла на њен положај, из било ког правца, била су задржана, да не би открили њен положај. Кад је наишао четнички стрељачки етрој, бригада је отворила ватру. После краће борбе, четници су се у нeredу повукли ка Буковику, а бригада се вратила у Гараше. У борби је убијено 8 четника.

Четници су трпели пораз за поразом. Претило им је потпуно разбијање, што Немцима никако није одговарало, па су и сами ступили у акцију. Они су 2. новембра одлучили да изврше чишћење појаса око Београда, до линије Младеновац—Аранђеловац—Лазаревац, и на том задатку су ангажовали, сем својих, бугар-

ске јединице, пет четничких корпуса и веће снаге СДС и СДК.

Четници су се после борби у Дучини и Баћевцу повукли из рејона Космаја у рејон Ваљева и Рудника, али су се у немачком потхвату морали ангажовати јачим снагама. С југа су дејствовали 1. шумадијски, Руднички и корпус КГГ; са севера Авалски, а са истока Смедеревски корпус.

Истог дана, 2. новембра, из Аранђеловца је у Рањиловиће упао 70. пешадијски пук 24. бугарске дивизије и похватио 127 сељака, од којих је 27 стрељао, а 100 одвео као таоце.²³⁰

Инспектор четничке Врховне команде, пуковник Јеврем Симић, издао је 3. новембра заповест корпусу КГГ и Рудничком корпусу да претресу Бању, пронађу тајне земунице и похapse све сараднике НОГ-а, према еписку који им је приложен. У тој заповести пише, између осталог:

„Сва лица у приложеном списку похапсити и спровести на зборно место, а куће у којима се пронађе земуница и комунистички материјал или у којима се пронађу комунисти спалити“.²³¹

Већ 5. новембра Немци, Бугари, СДС, СДК и четници појачано крстаре грочанским, космајским, колубарским и орашачким срезом. То њихово крстарење уздуж и попреко Шумадијом било је пропaћено новим таласом масовног терора над становништвом.

Од 5. до 10. новембра бригада је стално у покрету, дању и ноћу. Непријатељ је постао врло активан и агресиван. Своје снаге је пребацивао са једног места у друго камионима и железницом.

Бригада је дејствовала у рејону Букуље, Венчаца, Лазареваца и Космаја, настојећи да избегне одлучујуће

²³⁰ Архив ВИИ, извештај Одељења за државну заштиту од 3. 11. 1943.

²³¹ Архив ВИИ, четничка архива, к-74, ж-3. Ова два корпуса су у Бањи убили сараднике НОП-а Милосава Драгићевића, Добросава Ђукића, Љубомира Танасковића, Миливоја Весовића и Миленка Игњатовића. Истог дана су у Брезовцу заклали заробљене партизане Јована Станојловића и Мирка Влаховића (Архив Србије, „НМ“/193. и 202).

сукобе с надмоћнијим непријатељским снагама. Сваки дан водила је најмање једну до две борбе с мањим непријатељским јединицама, а затим се пребацивала у други рејон пре него што се непријатељ концентрише да је нападне. Сталне борбе и маршеви, уз нередовну и оскудну исхрану, исцрпљивали су борце. Утисак је био да непријатељ појачава темпо потере и напада с намером да бригаду потпуно исцрпи, а затим уништи или бар поотера из Шумадије.

Десетог новембра бригада је поново водила машу борбу с Колубарском четничком бригадом у Трбушници. Увече се пребацила и заноћила у рејону Гараша и Јеловика, а сутрадан је водила борбу у рејону Трешјевица—Ваган с четницима из корпуса КГГ, којима су притекли у помоћ Бугари из Аранђеловца. Са овог терена наставила је покрет правцем Прогореоци—Крушевица—Трбушница, где је дан завршила новом борбом с Колубарском четничком бригадом. Пошто је преноћила у Трбушници, сутрадан се пребацила у рејон Стрмово—Пркосава, где је провела дан и преноћила 12/13. новембра.

ИСПРАЋАЈ СРЕМСКОГ БАТАЉОНА

Од растанка с бригадом, 3. новембра, до пребацивања преко Саве, Сремски батаљон је дејствовао, заједно са Космајским одредом, на подручју Космаја. Они су извршили неколико мањих акција, међу којима и демонстративни напад, 6. новембра, на Сопот.

Још приликом одлучивања о повратку батаљона у Срем, било је решено да поведе са собом групу тешких рањеника из Шумадије, због повољнијих услова лечења у Срему.

Припреме за пребацивање вршене су од растанка са бригадом. Преко Илије Гајића, Илије Бабића, Бошка Пантића и Ђока Симића, из Пећана, и Михаила Лазаревића, из Остружнице, успостављена је веза са Сремом. Из батаљона је упућена група бораца, рибара из Јакова, на леву обалу Саве да пронађе чамце и доведе их у одређено време на уговорено место. При плани-

рању пребацивања преко Саве, расправљало се о томе да ли је боље да Космајски одред непосредно прати Сремце до Саве и на обали обезбеђује њихов прелазак, или да то чини из околних рејона. Прихваћено је прво мишљење.

Кад је пао мрак, 11. новембра, Сремски батаљон, тешки рањеници и Космајски одред кренули су из Лисовића, правцем Барајево—Липовачка шума—Сремчица. Водичи су били Радомир В. Николић и Илија Гајић. Око 21,30 часова колона је стигла у Сремчицу и ту оставила једну чету Космајског одреда, са задатком да обезбеђује ширу просторију, запали општинску архиву и прекине постојеће телефонске везе.

Из Сремчице колона је наставила покрет правцем Дреновача — Железник — Остружница — Макиш — Рибарева кућа низводно од остружничке аде. Код Рибареве куће ухваћена је и разоружана патрола Српске граничне страже (2 стражара и 1 водник). Чамцима који су већ били пристигли, почело је пребацивање око 23 часа. Завршено је до сванућа, без узнемиравања. То јутро је било магловито. Око десет часова, на место прелаза, где више није било никога, дошла је једна патрола СДС и отворила ватру преко Саве. Космајски одред се вратио истим путем. Кад је стигао у Сремчицу, већ је био дан. Ухваћени стражари, граничари, су пуштени. Чета остављена у Сремчици извршила је добијене задатке. Одред је по дану стигао у Лисовић, где се одмарао два наредна дана.

Појава Сремског батаљона у Шумадији изазвала је велику узбуну код непријатеља, који је његове снаге проценио много већим него што су биле. Осим тога, страховао је од пребацивања нових јединица. Зато је прикупљао снаге на подручју Космаја да спречи нова пребацивања из Срема.

Дејство Сремског батаљона у Шумадији значило је драгоцену војну помоћ у тренутку интензивног одмеравања снага између шумадијских партизанских јединица и бројно надмоћнијег непријатеља. Батаљон се добро борио, али је време било сувише кратко да би се потпуно прилагодио условима који су владали у Шумадији, у којој је упознао нове непријатеље — чет-

нике Драже Михаиловића, СДС и СДК. Сем тога, водио је борбе на терењ^ који се знатно разликовао од оног у Срему. Стални покрети, а кратки одмори, сувише су напрезали борце. Исхрана је била знатно слабија него у Срему. И збрињавање рањеника било је много теже.

Све те тешкоће Сремски батаљон је за 25 дана дејства у Шумадији добро поднео и показао велику борбену вредност. За то време изгубио је 6 бораца, међу којима и команданта батаљона, а два су му бораца рањена.²³²

Из Шумадије батаљон је пренео у Срем групу тешких рањеника, што је такође била велика помоћ шумадијским борцима.

Напослетку, посебно ваља истаћи да је Сремски батаљон успоставио прву везу између партизанских јединица Срема и Шумадије после 1941. године. Она се касније све више развијала и учвршћивала.

РУШЕЊЕ РУДНИКА ЈУНКОВАЦ. 13. НОВЕМБРА

Бригада се 12. новембра одмарала у Стрмову. Ту је у њу ступила група нових бораца, рудара и сељака.²³³ Из Стрмова су 1. и 2. батаљон, са штабом бригаде, прешли у Пркосаву, а 3. батаљон у Венчане, заселак Магловац.

Упућен од Димитрија Ђурђевића Дише, сељак Милорад Јаковљевић, из Јунковца, донео је штабу бригаде, 13. новембра у^тро, обавештење о јачини и распореду снага СДС и четника Драже Михаиловића које су обезбеђивале рудник лигнита Јунковац. Штаб је одлучио да рудник нападне и трајно га онеспособи за експлоатацију. Уједно је предвиђена ликвидација не-

²³² Срета Савић, „Срем у НОБ“, Војно дело, Београд, 1963, стр. 316.

²³³ у групи су били Брана Милутиновић и његов син Влада, Иван Паливец, Светомир Китановић, Богдан Павловић, рудар Петар В. Мартиновић, Љубиша Петровић и Рајко Јовановић.

ких истакнутих четничких организатора у Вреоцима и Јунковцу.

Бригада је истог дана кренула у Јунковац, с тим што се 1. батаљон кретао у самосталној колони, правцем Пркосава—Мали Црљени—Веоци—Јунковац, са задатком да поруши термоелектрану у Вреоцима, коју је чувала јака немачка посада. Међутим, термоелектрана и посада били су заштићени високом и густом вишередном бодљикавом жицом, укљученом у струју високог напона која је брањена ватром из бункера, те тај задатак није извршен. Батаљон није имао средстава за савлађивање такве врсте препрека.. У Вреоцима батаљон је заробио два Немца из посаде и ухватио оснивача организације четника Драже Михаиловића у том крају Богољуба Лазаревића, деловођу општине, Милијана Нешића, кафеџију, и ЈБубомира Арсенијевића, богатог земљопоседника. После тога пребацио се у Јунковац, где је штабу бригаде привео ухваћене и заробљене.

Бригада је одмах поподне упала у рудник, кад и 1. батаљон у Вреоце. Тоећи батаљон је имао задатак да савлада посаду рудника, похвата групу издајника и обезбеђује акцију, а 2. батаљон да поруши рудник и инсталације у њему. Када је посада СДС приметила колоне 3. батаљона које су се примицале руднику, отворила је ватру и панично побегла, да би се на околним брдима придружила четницима. Са тих брда, из велике удаљеноети, четници и припадници СДС су припуцавали на јединице бригаде. Ухваћен је један пијани припадник СДС. Батаљон је у селу ухватио и једног од организатора четништва у Јунковцу — Александра Стевановића. Извршен је претрес куће Светозара Николића, јер је добијено обавештење да се у њој крије рањени командант батаљона Колубарске бригаде, кољаш Пера Недељковић. Није пронађен јер је био вешто скривен. У магацинима рудника нађене су веће количине хране, одеће, обуће, санитетеког и канцеларијског материјала. Сељацима је подељено око 6.000 кг пасуља, 5.000 до 6.000 кг брашна, 19 буради карбита, 40 пари осовина за кола и већа количина ћебади. Део хране је задржан за потребе бригаде.

Заплењено је нешто мало муниције. Пушкомитраљезац 3. батаљона Радослав Јанковић Чаруга упао је радостан у своју 1. чету, вичући: „Другови, сад се не бојте, имам пуну торбицу муниције”.

У исто време 2. батаљон је рушио и онеспособљавао рудник и рудничка постројења. Тиме је руководио инжењер Милан Глишић, борац 2. батаљона. Прво је рударима наређено да прекину посао и да изађу из рудника. Издвојени су затим ^дари-минери и подељени по групама да припреме и поруше објекте. Експлозива и средстава за паљење у руднику је било довољно. Порушени су улази у рударска окна, трансформатор дизалица и главни стуб за пренос корпи. Осим тога, разбијен је велики број машина покидане инсталације и везе за ископ, транспорт и прераду угља. Запаљено је 12 дрвених барака, пошто су претходно мештани са њих поскидали све што је вредело (врата, прозоре и др.).

Рудник је тако стручно и у таквом обиму порушен да га окупатор више није ни обнављао, а посада СДС повучена је у Београд. Без угља, престала је да ради термоелектрана Вреоци, па је велики део Србије остао без струје (подручје Лазревца, Аранђеловца, Крагујевца, Јагодине, Ћуприје, Краљева, Чачка, Ваљева, Шапца, Обреновца, Макиша и Чукарице).

Политички комесар бригаде, Сава Радојичић, око 17 часова говорио је на политичком збору окупљеним рударима.²³⁴ Док је говорио, група четника која се привукла из Араповца, испалила је рафал из пушкомитраљеца преко учесника збора.

Обезбеђење бригаде растерало је групу четника која се била убацила у село у намери да растури збор, па је збор настављен.

Штаб бригаде је телефоном позвао инжењера Милана Стевовића, управника термоцентрале Вреоци, и Анђелка Илића, управника жичаре да дођу на разго-

²³⁴ У бригаду су ступили Станоје Банковић, Иван Ханцек, Роса Шурлан и њен брат Ђура.

вор.²³⁵ Обојица су били на разговору, нису ступили у бригаду, али су касније помагали НОП.

У Јунковцу су саслушани организатори четничке организације из Вреоца и Јунковца. Четворица су осуђена на смрт и стрељана, Александар Стевановић је успео да побегне, а остали су пуштени кући.

Начелник београдског округа написао је 15. новембра о овој акцији овакав извештај министру унутрашњих послова владе Србије:

„13. новембра т.г. око 17. ч. једна група комуниста дошла је у село Јунковац и по доласку запалила рудник лигнита ради чега је рад електричне централе у Вреоцима обустављен. Верује се да је вођа ове банде командант свих партизанских одреда у Србији Радомир (опет грешка у имену — И. Ћ.) Јовановић, зв. Брадоња. Јачина банде цени се на 800, а наоружање има југословенског и страног порекла. Иста ова банда 13. о.м. била је у селу Вреоцима одакле су са собом одвели Божу Лазаревића, деловођу, Милана Нешковића Буцу и Туцу Арсенијевића, који су у Јунковицима стрељани. А на позив ове банде 13. о.м. око 18. ч. отишли су из електричне централе у Вреоцима инг. Стевановић и надзорник Илић”.

Снаге бригаде су у извештају приказане знатно већим него што су биле. То је био уобичајен поступак квислиншких јединица и установа.

Обавештајац НОП-а из Аранђеловца јавио је 15. новембра Окружном комитету Крагујевца да је око 500 немачких војника, на 24 камиона и у 4 лимузине, прошло преко Аранђеловца према Лазаревцу, да је у Аранђеловац стигло појачање од 250 припадника СДС из Београда, да бугарски гарнизон има 400 војника и да се очекује долазак око 300 Немаца.

У време када се бригада пребацивала из Јунковца у Араповац, ноћу 13/14. новембра, у Лазаревцу су четници починили свирепе злочине. Прво су се договорили еа старешинама СДС да то вече повуку све патроле у станицу, а затим су Филип Уљаревић и Чедомир Стефановић из СДС и агенти полиције Радивоје Стевановић Буки и Милисав Марковић Кића увели у град шест четничких „црних тројки”. Оне су у исто време

²³⁵ Због доласка на разговор, после су саслушавани од квислиншких власти.

упале у станове и поклале сараднике НОП-а: Славка Цветковића, одборника НОО и кандидата за члана КПЈ, Аксентија Бајагића, службеника среског суда, Миодрага Миловановића Драга, адвоката, и његовог млађег брата Животу. Заклали су и Лепосаву Хватал због неких личних рачуна, иако није била сарадник НОП-а. Четничке каме избегли су те ноћи, јер нису били у граду, а тражени су др Павле Вићентијевић, Војислав Недељковић Пецкало, Љубисав Јовановић и једна девојка која је радила у среском суду.

Бригада се 14. новембра налазила у Араповцу и Арнајеву. Непријатељ је пратио њене покрете и дејства. У цитираном извештају од 15. новембра, начелник округа београдског пише:

„14. XI т.г. курир из Барајева известио да се у селима Барајеву, Баћевцу, Вел. Борку и Арнајеву, налази једна комун(истичка) група растурена по селима. Вођа непознат. Јачина 250—300 бандита. Командир одреда капетан Кузевић има података да ће једна већа комунистичка банда прећи из Срема на нашу страну. Истог дана око 21 ч. примећени су светлећи рефлекторски сигнали из Срема”.²³⁶

У Баћевцу тада се налазио Космајски одред. Његова 2. чета спустила се у рејон размештаја бригаде да би са њом кренула у Стојник, а 1. чета је 15. новембра запалила општинску архиву у Вранићу.

Ноћ између 14. и 15. новембра, бригада је провела у покрету преко Араповца и Миросалца до Сибнице, где је стигла ујутру око 8 часова. Ту се одморила до предвече, а преноћила је у Бељини, из које је ујутро продужила за Стојник, у који је приспела истог јутра. Тога дана се 1. чета Космајског одреда пребацила из Вранића у Бождаревац. Нападнута од 1.000 немачких и бугарских војника, она је ту претрпела осетне губитке.²³⁷

²³⁶ Архив Србије, „НМ“-Н/199.

²³⁷ Архив Србије, бр. ОКАр-210.

ОДЛУКА О ОДЛАСКУ НА СЛОБОДНУ ТЕРЈИТОРИЈУ

Крајем октобра и почетком новембра у Главном штабу су разматрани проблеми који очекују бригаду у наредном зимском периоду, који је био на прагу. Требало је, у постојећим општим и војно-политичким условима, наћи најбоља решења и донети одговарајуће одлуке о опстанку бригаде и начину њених даљих борбених дејстава. При том се полазило од неколико битних елемената.

Немци су под својом командом, у борби против бригаде, ангажовали своје, бугарске, СДС, СДК јединице и четнике Драже Михаиловића. Свакодневно су се путевима Шумадије јаке моторизоване колоне пребацивале из једног рејона у други. Бригада је тако била изложена свакодневним нападима, ма где се задржала. У ствари, доведен је у питање њен физички опстанак, јер стални покрети, усиљени и дуги маршеви, нередовна исхрана и недовољни одмори максимално су исцрпљивали борце, па се, уз све предузете мере, није могло очекивати да ће бити у стању да изманевришу учестале потере и нападе које је непријатељ предузимао удруженим снагама.

Бригада је располагала само пешадијским наоружањем — југословенске, немачке, чешке, бугарске холандске и француске производње. Муницију за тако различите типове оружја било је тешко, скоро немогуће, обезбедити, поготово што је једини извор снабдевања био ратни плен. С муницијом се стално оскудевало.

Највећи број бораца ступио је у бригаду и одреде у лето, са летњом одећом и обућом, које су се, у стал-

ним покретима и борбама брзо похобале па их је требало заменити, и то тим пре што је и зима била на прагу. А то се, за целу бригаду, није могло обезбедити преко постојећих извора снабдевања у селима.

Зима је већ почињала. На Руднику је 10. новембра освануо први снег. Борбе у Шумадији, у зимским условима, носиле су многе тешкоће. Зимски услови су много више погодовали непријатељу. Покрети и маневри бригаде били би знатно тежи, спорији, заморнији, а непријатељ је, комбинацијом превозења и маршевања, могао да убацује у борбу релативно одморне снаге. На тајност и маскирање покрета јединице бригаде нису могле рачунати, због снега и оголене природе (листопадне шуме и голе њиве), што је непријатељу пружало могућност да их лакше отквива.

Снабдевање храном, које је, иначе, због сталних покрета, било нередовно и оскудно, постало је кудикамо сложеније него што се могло предвидети. Сем осталог, глад се зими теже подносила.

Лети су јединице бригаде логоровале на отвореном простору или у шуми, што им је омогућавало широк и за маневар погодан распоред. Зимом би морале чешће остајати у затвореном простору, што са становишта борбене готовости а нарочито маневра, није било пожељно, па ни могућно у условима у којима су се оне нашле на измаку 1943. године.

Збрињавање и лечење рањеника и болесника било је све теже, а њихов број све већи. Бригада их није могла носити са собом, а земунице су биле малог капацитета. Лечење и исхрана у њима били су скопчани са много тешкоћа и опасности. Могућности за евакуацију рањеника и болесника нису постојале.

С друге стране, у то време 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија избиле су из источне Босне и Санџака на западну границу Србије, с циљем да продру дубље у Србију и повежу се са партизанским снагама. То је био изузетно важан чинилац за доношење одлуке о наредним дејствима бригаде. У то време се припремало Друго заседање АВНОЈ-а, на којему је требало АВНОЈ прогласити законодавним телом и формирати привремену владу Југославије.

У одлучивању о даљим дејствима бригаде, било је присутно и искуство одреда западне Србије, стечено зими 1941/42. године.

Све је, дакле, требало решавати у складу са курсом који је Покрајински комитет много раније заузео у погледу дејства оперативних јединица у Србији. У писму политичком комесару Главног штаба, од 6. маја 1943, он је инсистирао на следећим чињеницама:

„Акциони радијус бригаде мора бити необично велик, по читавој западној Србији, у првом реду, а онда по Шумадији. Не сме се дозволити да непријатељ навуче бригаду на терен да би је уништио. Треба се трудити да се бригада не раздваја на мање делове који би независно деловали, не сме се претворити у одред, али ако је неопходно, онда и то. Ми смо ти писали да бисмо *иш* људе слали чак и у Босну, ако их ми овде не можемо одржати... Од такве нужне мере не треба се одрицати ни сада, сети се писма друга Тита! Наравно, штаб је одговоран за сваку одлуку, али када треба, онда примити и такву одлуку на себе...²³⁸

Основно је било да се сачува снага бригаде и да се организује њено садејство са 2. и 5. дивизијом. За решавање насталих дилема, а на основу јединствене процене опште ситуације, наметале су се три варијанте. Прва, да се бригада пробије у Санцак, на ослобођену теиторију, где би се реорганизовала, боље наоружала и опремила, а затим, заједно са 2. и 5. дивизијом, поново вратила у Србију и Шумадију. Друга, да се бригада пробије у јужну Србију, где су непријатељске снаге биле мање, а развој оружане борбе и стварање нових јединица у наглом успону; тамо би се одмориле, реорганизовале и, у повољном тренутку, вратиле у Шумадију. Трећа могућност је најмање одговарала: да остане у Шумадији и да настале проблеме решава сама, на дотадашњи начин. У случају да не може скупно дејствовати, да се подели тако да на сваки окружни комитет у Шумадији буде распоређен по батаљон, а на среско руководство по чета. Тако би сачекала пролеће или повољнији војно-политички тренутак за поновно обједињавање.

²⁵⁹ Зборник, том II, књ. 11, док. бр. 76.

Трећа варијанта је бозо одбачена, као најмање целесходна. О првој и другој се дуже и упорније дискутовало. На крају је одлучено да се обе варијанте образложено доставе Врховном штабу, с предлогом да он донесе одлуку. Обе варијанте и образложења формулисао је и доставио политички комесар Главног штаба.

Врховни штаб је још много раније усмерио дејство већих јединица НОВЈ ка Србији. Августа 1943. наредио је 2. пролетерској дивизији да продре у Санцак и Црну Гору, разбије Италијане, четнике и муслиманску милицију и створи базу за продор у Србију, а 21. октобра штабу 2. ударног корпуса је наредио, да оперативна дејства усмери према Србији: „То је најважнија стратегијско-политичка задаћа садашњице да се онемогући Дража. Треба радити хитно у том правцу због вањско-политичких разлога.”²³⁹ Већ 5. октобра 5. крајишка дивизија ослободила је Рудо, 26. октобра Вишеград, а сутрадан Прибој. Тако се придружила 2. дивизији. До 10. новембра те две дивизије су избиле на линију Шарган—Палисад—Љубиш, што је изазвало окупатора да велики број својих, квислиншких и четничких јединица из Србије упути да спрече тај продор у Србију. У таквој ситуацији, Врховни штаб прихвата предлог да се 1. шумадијска и 1. јужноморавска бригада пробију на слободну територију Санцака. Најпре је требало да се 1. јужноморавска пребаци у Шумадију, а затим да заједно, преко западне Србије, продру на слободну територију.

Врховни штаб је прво упутио Главни штаб Србије да се повеже са јединицама у Санцаку, а на тражено објашњење о томе шта значи „повезати се”, добио је одговор да — Михаило и Вук са јединицама крену у сусрет јединицама НОВЈ у Санцаку. Политички комесар Главног штаба тражио је да Врховни штаб о томе извести Михаила преко радио-станице „Слободна Југославија”, јер са њим није имао везу. Неке депеше је ухватила и дешифровала радио-извиђачка служба 2. немачке оклопне армије (у Врњачкој Бањи).²⁴⁰

²³⁹ Зборник, том II, књ. 10, док. 191.

²⁴⁰ Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-113, 196/7457007; немачка радио-извиђачка служба ухватила је и дешифровала три важне

Из пронађених докумената не види се када је Врховни штаб усвојио предлог Главног штаба. Благоје Нешковић тврди да је поруку преко „Слободне Југославије” — „Нека Михаило (Благоје Нешковић — И. Ђ.) са главним јединицама пође у сусрет Вуку (Мома Марковић — И. Ђ.)” — примлио 7. новембра, у Црној Трави. Врховни штаб је 9. новембра у 9,50 часова упутио депешу штабу 2. ударног корпуса, која гласи:

„У вашем правцу крећу неке снаге из Шумадије. Будите им на помоћи ако устреба. Јавите то Другој дивизији”.²⁴²

Т и т о

Истог дана, у 13 часова, штаб 2. ударног корпуса проследио је ту депешу штабу 2. пролетерске дивизије, са додатним текстом: „Достављамо вам предње, с тим да предузмете потребне мере за хватање везе са поменутиим снагама и њихово евентуално прихватање”.

Политички комесар Главног штаба обавештава 11. новембра друга Милана (Петра Стамболића, вршиоца дужности, команданта Главног штаба Србије — И. Ђ.) о одобрењу Врховног штаба за пробијање бригаде на слободну територију Санџака. Поред осталог, он пише:

„Можда би још боље било да дођеш код мене, јер ће Мих.(аило) вероватно овамо ускоро доћи.

Ђаћа²⁴² нам је ставио у задатак да са главним снагама пођемо у правцу твог родног места.²⁴³

Ја сам му одговорио да се главне снаге налазе са Михаи(лом) и да преко „Сл.(ободне) Југ.(ославије)” поручи Михаилу да прво дође код мене, а после заједно у датом правцу. Порука је била преко „Сл.(ободне) Југ.(ославије)”. Очекујем сада Михаила. Затим је дошла друга депеша да одмах, ако можемо, кренемо у датом

депеше Главног штаба Србије: Депешу од 1. новембра 196/7457007/, депешу од 11. новембра према којој би се, уз помоћ из Срема, Србија могла дићи на устанак” (НАВ-Н-Т-313-196/7456955); депешу од 15. новембра о формирању 1. јужноморавске бригаде и условима за формирање више бригаа и дивизија (НАВ-Н-Т-313, 196/7456843).

²⁴¹ Зборник, том II. књ. II, док. бр. 24.

²⁴² Ђаћа — ЦК КПЈ.

²⁴³ „Твог родног места” односи се на село Брезову, код Ивањице, одакле је Стамболић. (И. Ђ.)

правцу. Ми **оскудевамо** са цебаном и чим је добијемо кренућемо чак и без Михаила, ако не дође брзо.

Оснива се Национални *комитет* народног ослобођења Југославије (привремена влада). Шаљу предлог и траже напомене. Председник је Тито, потпре(седници) Кардељ, Рибникар и Маговец. Од Србијанаца поп Зечевић и С. Жујовић, први као повереник за унутрашње послове, друш за саобраћај ...

Траже да им на пленум АВНОЈ-а који ће се убрзо састати пошаљемо неколико делегата. Пленум треба да донесе важне одлуке у вези са догађајима у свету, споразума у Моекви и избегличком владом ...²⁴⁴

Из писма се види да 1. шумадијска и 1. јужноморавска бригада треба да се пробију на слободну територију Санџака, да је политички комесар Главног штаба предложио упућивање позива Михаилу (Б. Нешковићу) преко „Слободне Југославије“, да је позив већ емитован и да се ускоро очекује долазак Михаила у Шумадију ради заједничког одласка на слободну територију. Али, 11. новембра политички комесар Главног штаба примио је и другу депешу, по којој 1. шумадијска бригада ако може, треба одмах да крене на слободну територију, не чекајући 1. јужноморавску бригаду.

ПРИПРЕМЕ ЗА ОДЛАЗАК

Одлука о пробијању бригаде на слободну територију саопштена је штабу 16. новембра, у Стојнику. Тада су и почеле припреме за пробој. Увече се у Стојнику од бригаде одвојила 2. чета Коемајског одреда и упутила ка Подунављу.

Бригада је 16/17. новембра усиљеним маршем преваљила око 35 км, од Стојника, преко Венчана и Даросаве, до Гараша.²⁴⁵

Бригада се 17. новембра одмарала у Гарашима, а увече се преко Вагана пребацила у Трбушницу. На

²⁴⁴ Архив Србије, ПК-422. Допуне у заградама дао аутор.

²⁴⁵ Тог се марша борац Радојица Ивановић сећа овако: „Чини ми се да сам целу ноћ трчао. Командант је целу ноћ јахао на коњу дуж колоне, напред и назад. Много је водио рачуна о кретању колоне и маршевској дисциплини“.

улазу у село претходница бригаде, (3. чета 1. батаљона) разбила је групу четника. Ту се у бригаду укључио део Чачанског одреда, који се зратио из таковског среза, а у 1. шумадијски одред Качерска чета. Сутрадан из 1. шумадијског одреда издвојена је група снажних бораца за попуну бригаде, а из ње су враћени у одред борци слабије физичке кондиције; 1. шумадијски одред је преформиран; део бораца Чачанског одреда вратио се у 3. чету 2. батаљона.

Бригада је из Трбушнице наставила покрет 18. новембра, око подне, правцем Живковци—Босута—Трудељ. У Драгољу је разбила групу четника и 3 убила.²⁴⁶ Ноћ ју је затекла у рејону Трудеља, Варница и Војковаца. Борац Чачанског одреда Славиша Новаковић пошао је у Сврачковце и довео другу групу бораца свог одреда, а затим се вратио у Велереч, по трећу групу.

Бригада се и сутрадан 29. новембра задржала у Трудељу Варницама и Војковцима. Група бораца замолела је политичког комесара 2. батаљона да им дозволи да се попну на Острвицу (триг. 758), да са ње још једном погледају Шумадију. Знајући како се борци тешко раетају с' ужим завичајем, комесар им је дозволио па су изашли на Острвицу.

На заседу 3. батаљона у Војковцима наишла је мања четничка колона. Кад је заседа отворила ватру, четници су се разбежали, ни метак нису испалили. Заплењена су два товарна коња: један са храном и муницијом, а други — са митраљезом и 15 пушака.

Штаб бригаде се 19. новембра увече преместио у Варнице, где је одржао састанак са командантима и политичким комесарима батаљона, и саслштио им одлуку о задатку бригаде да се пробије на слободну територију.

²⁴⁶ У Живковцима је у бригаду ступио Живорад Марковић, а у Босуту Драгољуб Толић, један од најмлађих бораца бригаде. Док је бригада пролазила кроз село, молио је политичког комесара бригаде да га прими, а његов отац да га не прими. „Друже, још је мали и млад, а немам више синова”. Дечак је пресекао оца: „Није тачно, има још двојицу”. Комесар се насмејао и рекао: „Примамо те”, а оцу додао: „Буди без бригае, вратиће се као велики човек”.

Командант је објаснио значај и тежину тог задатка и важност припрема за његово извршење. Према сећању Томе Бреуља, том приликом је набројао 27 задатака које је требало извршити до поласка. Најтеже је било поправити дотијаталу одећу и обућу, а очекивао се снег. То вече бригада се прикупила на нешто ужој просторији — Варнице, Заграђе, Острвица. На заседу 1. батаљона у рејону Острвице, наишла је мања група четника, али је разбијена и побегла. Један извиђачки авион надлетао је простор на ком је бригада била распоређена.²⁴⁷

На Острвици је 21. новембра одржан састанак групе војних и политичких руководилаца, штаба бригаде и чланова Главног штаба, на коме је политички комесар Главног штаба говорио о војно-политичкој ситуацији у Шумадији и о одлуци да се бригада пробију у Санџак. После тога разматоан је план пробијања. Истог дана у радио-билтену Врховног штаба, бр. 173, објављено је ово саопштење:

„У Србији ослободилачка борба све се више шири. Партизански одреди и јединице НОВ сваког дана попуњавају се новим добровољцима из разних крајева Србије. За време последњих бојева у Србији нарочито се истакла I шумадијска бригада. Борци ове бригаде разрушили су рудник у Јунковцима који је снабдевао угљем електричну централу која је давала електричну струју београдској радио-станици, београдском водоводу и индустријским предграђима Београда, а такође Крагујевцу, Кра-

²⁴⁷ „Ујутру, 21. новембра, сећа се Радојица Ивановић, командир чете Милорад Милошевић упутио је Владу и мене, са пушкомитраљезом, на врх Острвице да осматрамо околину и извештавамо, али ватру да не отварамо. Са врха се видео велики део Шумадије и сваки циљ на великој удаљености... Од Краљева је наишао двокрилни авион. Ми смо полегли преко оружја, у заклону. Авион је три пута облетао врх Острвице тако ниско да смо мислили да ће је крилима додирнути. Митраљеца авиона испалио је на нас неколико рафала пре него што је авион одлетео за Краљево. Командир нас је похвалио што нисмо отворили ватру. Да сте пуцали, рекао је, Немци би открили место бригаде и напали би нас, а ми данас нисмо за борбу, јер се овде остављају рањеници и одржавају неки састанци. Упутио нас је у кућу где се налазио наш 2. вод. Домаћин је тога дана славио, па нас је гостољубиво примио и почастео“.

љево, Чачку и Обреновцу. У селу Драговац (вероватно Друговац — И. Ђ.), близу Смедерева, наши борци убили су 30 а ранили 40 четника, док је заробљено 29 ... Чачански партизански одред разрушио је железничку станицу у Угриновцима и, водећи окршај са четницима и Недићевим жандармима, истребио неколико десетина непријатељских војника".

До 21. новембра бригада је обавила велике припреме: тежи рањеници су смештени у болнице-земуннице у Манојловцима и Заграђу). Бригада је попуњена са борцима добре физичке кондиције и већег борбеног искуства; прерасподељено је оружје и муниција; направљена је одећа и обућа, колико је то било могућно; борци су растерећени непотребне опреме.

Главни штаб је наредио да бригада крене преко таковског среза, ради прихватања Чачанског одреда. Правац покрета: рејон размештаја — Угриновци — Бољковци — Г. Бранетићи — Рајац (триг. 868) — Ба — Сувобор (к. 864) — Равна Гора (Бабина глава, к. 787) — Тометино поље — Косјерић — Дрмановина (триг. 1022) — Јелова гора — Кадињача (к. 808) — Милошевац — Мокра гора — Вардиште — Бијела брда — Прибој — Пријеполје. Веровало се да четници неће претпоставити да ће партизанска бригада прећи преко Сувобора и Равне Горе, где су била њихова најјача упоришта. Предвиђено је да бригада преноћи у Г. Бранетићима, на Тометиним пољу, Јеловој гори и Мокрој гори.

У заштитницу колоне, од Варнице до села Ба, одређен је 1. шумадијски одред, с тим да у заееди код Башких Колиба остане шест часова после одласка бригаде и задржи четнике ако буду кренули за њом, а потом да се врати у Шумадију и тамо наставити дејства.

У рејону Војковаца у бригаду се вратила група прездравелих рањеника из болнице-земуннице у Манојловцима.

Припреме за покрет биле су завршене. Прва јужноморавска бригада још се није јављала.²⁴⁸ Време је

²⁴⁸ Прва јужноморавска бригада требало је да пође из Топлице и стигне преко Груже, у Шумадију, да би се с 1. шумадијском пробила на ослобођену територију. Пошто није

постајало све хладније и очекивао се снег. Четничке снаге су почеле да се концентришу око бригаде.

Ка бригади је кренуо и Руднички корпус из Г. Трешњевице. У Заграђу, у засеоку Осмацима, дошло је до мањег сукоба Качерске бригаде овог корпуса са обезбеђењем 1. шумадијске бригаде. Политички комесар Главног штаба писао је 21. новембра команданту Главног штаба Петру Стамболићу, који се налазио у Београду: „Ми ћемо кренути за твој родни крај”.

ОД ШУМАДИЈЕ ДО ПРИЈЕПОЉА

Бригада је 22. новембра ујутру кренула из Варница ка Угриновцима.²⁴⁹ У колони, су били и два члана Главног штаба, три члана Покрајинског комитета, група војних и политичких руководилаца коју је раније Врховни штаб упутио у Шумадију. Укупно, у колони је било око 400 бораца и старешина.²⁵⁰

Око 8,30 часова 2. батаљон је ушао у жељезничку станицу Угрршовци. Док је колона бригаде пролазила, штаб батаљона је ставио под контролу шефа станице и станично особље и издао задатке четама да поруше скретнице, водоторањ, деоницу пруге и мост према Ча-

стигла до 22. новембра, Главни штаб је одлучио да 1. шумадијска сама крене за Санџак.

Прва јужноморавска бригада стигла је у Шумадију 27. новембра, а за источну Босну је продужила 4. децембра, након неколико борби које је водила с четницима. Уз пут је такође морала да води борбе, па се тек 11. децембра, око 12 часова, пребацила сплавом преко Дрине, код Старог Брода (северно од Вишеграда). Ту је ушла у састав 5. крајишке дивизије. У њој је остала до 9. фебруара 1944, када је, у Пониквама, код Чајнича, од ње и 1. шумадијске, образована 3. српска бригада, која је ушла у 2. пролетерску дивизију.

²⁴⁹ У разним изворима стоји да је бригада пошла за Санџак 19. 20. или 21. новембра. Међутим, она се до 22. новембра кретала кроз Шумадију, и припремала за покрет у Санџак.

²⁵⁰ У Војној енциклопедији, I издање, том II, стр. 60, пише да је почетком новембра 1943. бригада имала три батаљона и око 700 бораца. Она никад није имала 700 бораца. Та цифра одговара бројном стању бригаде и свих одреда у Шумадији. На овај марш она је кренула са 370 до 380 бораца.

чку, и да разбију станичне уређаје и инсталације. Први батаљон је за то време, у улози претходнице, измакао у правцу Бољковаца, а зачеље колоне је прелазило преко станичног перона. Други батаљон је порушио скретницу према Београду, покидао везе, демолирао инсталације и уређаје па кренуо за главнином, иако је штаб батаљона добио обавештење да ће ускоро наићи брзи воз, са немачким војницима.²³¹

На путу га је пресрео заменик команданта бригаде Миша Дудић и вратио да нападне воз. Чете су се још кретале према положајима, одређеним на брзину, кад је на перон станице ушао брзи воз са неколико вагона немачких војника и официра (око 100 до 150) и неколико вагона путника (укупно око 10 вагона). Воз је уредно примљен па се зауставио на другом колосеку, испред станичне зграде. Из њега су почели да искачу Немци и путници, да се освеже док локомотива не узме воду из водоторња.

Други батаљон и 1. шумадијски одред тада су отворили ватру. На њу су Немци брзо одговорили кроз про-

²³¹ Раденко Мандић, заменик команданта 2. батаљона, сећа се тог задатка: „Упали смо у зграду железничке станице баш кад је шеф станице спустио слушалицу. Док су борци разбијали инсталације, он ми приђе и упита јесам ли ја Раденко Мандић. Препознао сам и ја њега. Рекао ми је да је из железничке станице Крива река пошао воз и да су у њему немачки војници. У станици ће бити најдаље за десет минута. Како нисмо имали наређење да нападнемо воз заменик рањеног команданта батаљона је одлучио да пожуримо са рушењем објеката и да што пре кренемо за бригадом. Порушили смо скретницу у правцу Београда, демолирали зграду станице и кренули за бригадом. Кад је чело 2. батаљона прелазило поток и пело се уз брдо ка Бољковцима, у сусрет нам је дотрчао Миша Дубић Суворобац, заменик команданта бригаде, и наредио да се трчећи вратимо и нападнемо воз. Он нам је замерио што то сами нисмо учинили. Претпостављао сам по томе да је о наиласку воза штаб бригаде обавештен преко курира. Брзо смо распоредили јединице: 2. чету да поседне положај на правцу Београда, у висини порушене скретнице; 1. чету с јужне стране, према Чачку, с тим да поруши шине пошто воз уђе у станицу; 3. чету да поседне ивицу насипа, објекте и зграде на самом насипу, са западне стране иза последњег колосека; 1. шумадијски одред, који је био у заштитници колоне, задржан је на брду и коси изнад станице, са источне стране. Напад је требало да почне кад воз уђе у станицу”.

зоре вагона. Један официр ускочио је у локомотиву и пиштољем принудио машиновођу да композицију повезе натраг. Тако је воз, под кишом куршума, одвукао Немце и остале путнике према Кривој Реци, односно Чачку. Они што су били изашли из воза ускакали су у вагоне док се воз враћао. На његовом правцу био је постављен експлозив, али није активиран. Шине нису покидане, и воз се извукао. Дуж колосека, остао је крвави траг. Убијени и рањени одвучени су па њихов број није утврђен. Заробљен је један немачки поручник, који се био склонио у пропусту на прузи.²⁵² Немци су избегли уништење само зато што нису покидане шине после уласка воза у станицу, и што није, одмах по заустављању воза, онеспособљена локомотива. Батаљон и 1. шумадијски одред нису имали губитака.

Влада Србије и четници Драже Михаиловића упорно су пратили покрет бригаде. У једном извештају владе М. Недића њен покрет је овако поиказан:

„Група од 400 комуниста, која се 18. о.м. појавила у Гарашу, прошла је планинским селима и 22. о.м. око 9 ч. изјутра напала је жељ. станицу Угриновци (10 кт ј.и. од Белановице Ср. Качерски) и полупала скретнице. Брзи воз који је долазио из Ужица заустављен је испред скретнице и том приликом комунисти су отворили пушчану ватру на воз. Немачки војници и наши стражари који су се налазили у возу примили су борбу и одбили комунисте. У овој борби погинуо је један немачки војник, 4 су лакше рањена, а 2 су заробљена. Брзи воз вратио се натраг у Г. Милановац, а београдски брзи воз остао је у Бабајићу. Немачки блиндирани воз који је ишао према Угриновцима такође се вратио. 23. ов. мес. пруга је још била у прекиду .. „²⁵³

Бригада је преко Бољковаца у први мрак стигла у Горње Бранетиће, преноћила у засецима Трнавци и Радоњићи, сутрадан наставила покрет ка Рајцу (трг. 848) и селу Ба (Башким колибама). Пред полазак из

²⁵² Архив ВИИ, К-1984, док. бр. 6/1. Немачки поручник припадао је СС-јединицама а борио се и на Источном фронту. Од жртава је узимао реликвије —• звезде са српом и чекићем и друго што је код њих налазио. Саслушан је, осуђен због злочина и стрељан.

²⁵³ Архив Србије — „МН” — П/205.

Г. Бранетића стигао ју је Славиша Новаковић, с трском групом бораца Чачанског одреда. Одмах после поласка из Трнаваца наишла је на батаљон Таковске четничке бригаде 1. равнгорског корпуса. После краћег пушкарања четници су побегли. Губитака није било ни на једној страни.

Око 11 часова бригада је стигла на Башке колибе.

*

Руднички четнички корпус је пошао за бригадом 20. новембра, пошто је испратио англо-америчку војну мисију до корпуса КГГ.²⁵⁴ У извештају тог корпуса пише:

„20. новембра ове године овај корпус, тј. колубарска и качерска бригада, у споразуму са кап. Калабићем, кренуо је у потеру за комунистима. Гоњење комуниста је трајало све до 24. овог месеца. Комунисти су протерани у срез таковски“.

Маши сукоб са Качерском бригадом догодио се у Заграђу, 21. новембра; четници су брзо побегли. Руднички корпус се кретао за бригадом, али се није успео да је нападне. Кад је бригада напустила Г. Бранетиће, тамо је ушла Качерска бригада, чији је командант одмах, 23. новембра писао, команданту групе таковских бригада Свети Аранђеловићу:

„Терајући комунисте пред собом стигли смо у Горње Бранетиће у Трнавце. Комунисти су овде ноћили и јутрос у свануће кренули у правцу планине: Горњи Бранетићи између Рајца, Проструге и Славковице.

Две наше колоне услед наласка Немаца нису могле да пређу пругу и са њима смо изгубили везу. Пошто даљих тачних података немамо, то Вас молим да ми те податке што пре доставите и да што пре ухватимо личну везу, ради даље заједничке акције против комуниста. Моја је јачина 200 људи. Људе ћу да нахраним и одмо-

²⁵⁴ Раднички корпус, односно његова Колубарска бригада, 15. новембра је прихватила у Ивановцима једну англо-америчку војну мисију. Њу је 19. новембра преузела Качарска бригада из истог корпуса и допратила је у Горњу Трешњевицу, до корпуса КГГ.

рим овде где се сад налазим и чекаћу одговор ваш и везу са Вама".²⁵⁵

Покрета Немаца у том рејону тада није било. Само је један оклопни воз дошао од Београда у Угриновце и провукао се. Уосталом, и да је било, између њих и четника био је на снази споразум о заједничкој борби против комуниста. Четници су се једноставно бојали бригаде.

По лепом и сунчаном времену бригада се одморила и ручала на Башким колибама. Око 13 часова постројени су бригада и 1. шумадијски одред. Од бораца одреда затражено је да што више муниције и ручних бомби предају борцима бригаде. Они су то нерадо чинили, јер ни сами нису знали шта их чека. Ипак су поздрав и опроштај били врло дирљиви. Пожелели су једни другима да се што пре поново нађу у слободној Шумадији. Бригада је затим кренула правцем Суворор — Тометино поље, а одред остао на Башким колибама у заседи до мрака да заустави непријатеља уколико би тим правцем пошао за бригадом.

Из Горњих Бранетића Руднички корпус се вратио на свој терен, а поте[^] за бригадом преузео је 1. равногорски корпус. Мада ју је пратио јаким снагама, у залеђу и на боковима, ни он је није нарочито интензивно нападао.

Два часа после одласка бригаде, на положај 1. шумадијског одреда наишла је Таковска бригада, као претходница 1. равногорског корпуса. Неочекивано је упала у заседу, постављену у виду потковице. Кад је чело колоне ушло у потковицу, све су три чете једновременно их засуле, ватром, тако да су се изненађени четници морали повући у неред према Такову. При том су имали неколико погинулих и више рањених, али њихов број није утврђен.

Кад је пао мрак, одред је кренуо у Шумадију, правцем Ба—Славковица—Трудељ.²³⁶

²⁵⁵ Архив ВИИ, К-74, фасц. 4, док. бр. 2/4.

²⁵⁶ У одреду је остало око 60 бораца, међу њима 24 другарице.

СТАЛНЕ УСПУТНЕ БОРБЕ

Од Башких колиба бригада је наступала правцем Суворор—Равна Гора (Бабина глава, к. 787) — Тометино поље. Испред Суворора претходница је наишла на већу групу ненаоружаних сељака из таковског и качерског среза, које су четници позвали ради мобилизације. Њима је Милосав Милосављевић одржао говор, после чега су се разишли кућама. Бригада је предвече, 23. новембра, стига на Тометино поље, а преноћила је и сутрадан преданила, с јаким кружним обезбеђењем, у рејону Лазовића борје—Дивнићи—заселак Смиљанићи.

После изласка из таковског среза, бригаду је престао да прати и напада 1. равнгорски корпус, али јој је Пожешки корпус затварао правац даљег покрета.²⁵⁷

Пожешки корпус (Црногорска и Пожешка бригада) непримећено је посео ноћу 23. и пре подне 24. новембра доминантне положаје на природној земљишној греди Субјел (триг. 924) — Црни Врх (триг. 1096), а мањим јединицама висове са страна и позади греде. Са тих положаја четници су затварали правац покрета бригади и бранили прилаз Косјерићу и комуникацији Ваљево—Ужице.

Бригада се спремала за ручак кад су четници, 24. новембра, отворили ватру са свих страна. Ватру је прво прихватила заседа 3. чете 1. батаљона, па су положаје посели 1. батаљон на десном, а 2. на левом крилу; 3. батаљон се развио по дубини.

²⁵⁷ Архив ВИИ, К-61, док. бр. 1/1. Командант посавско-колубарске групе корпуса известио је Дражу Михаиловића, 10. децембра: „Преко ивице границе среза колубарског — Славковица прешла је у новембру једна група од око 300—400 комуниста. Задржани кратком борбом Башке чете отишли су у срез Црногорски, где их је напао Ајдацић на Тометино пољу. Оза група припада некој јединици која је сада изван Србије. Прешла је у Србију из Срема, боравила неко време у саставу Космајске групе и пошла да се пробије у правцу Дрине. До Рајца их је спровела једна група од око 50 партизана из Космајског одреда, а одатле им вероватно дала канал за даљи пут. Спроводно одељење се вратило преко села Лалинци (срез таковски) према Руднику". (Лалинци су припадali срезу качерском, а не таковском — И. Ђ.)

Штаб бригаде је одлучио да бригада збаци четнике са доминирајућих висова и да се пробије у правцу Косјерића. Око 15 часова она је кренула у напад. Први и 2. батаљон су подишли четничким положајима, али су задржани јаком ватром, нарочито на правцу напада 1. батаљона. Због снажног отпора четника, штаб бригаде је наредио да се батаљони до мрака задрже на достигнутој линији. У борби је тешко рањен Милош Чоловић, командир 1. вода 1. чете 1. батаљона, а погинуо је пушкомитраљезац Миодраг Живковић Мића. Лакше је рањена Катарина Пајевић Каја.

Како је тога дана добијена депеша Врховног штаба да се настави покрет и успостави веза с јединицама НОВЈ у рејону Вишеград—Вардиште—Мокра гора, штаб бригаде је настојао да бригада што пре пробије четничке положаје. Батаљони су се припремили за ноћни напад; 3. батаљон је убачен у напад на левом крилу. Пошто је пао мрак, бригада је прешла у нови напад. Батаљони су се смело уклињавали у међупросторе четничких положаја, нападајући с фронта, са бокова и из позадине. Прва чета 1. батаљона пробила се дубоко кроз четнички распоред и одвојила од своје тлавнине, која ју је стигла тек око поноћи; 3. батаљон је ухватио четничког курира, од кога је добио знаке распознавања, па се помоћу њих убацио у четнички распоред. У нападу су пробијени четнички положаји на линији Субјел—Црни Врх. После једног неуспелог покушаја да се прикупе и поврате изгубљене положаје, четници су се повукли. Заробљено је 8 четника, заллењене 3 пушке и 1 пушкомитраљез. Бригада је у току ноћи избила на линију: Субјел—Мионица—река Мионица, Лазовића брдо (триг. 575). Одатле се видео Косјерић и цеста Ужице—Ваљево.

Секретар Окружног комитета Чачка, Милош Мињић, известио је Покрајински комитет 7. децембра о борби на Тометином пољу:

„1) Друг Милутин (Милош Микић — И. Ђ.) је ишао са бригадом до Тометиног поља. Ту је бригада водила борбу са Пожешком и Црногорском бригадом четника 24. XI. У поподневној борби наши су имали 1 мртвог и 1 рањеног, а нису успели најурити четнике са положаја које су држали од Субјела до Црног Врха (до Маљена). Увече наши

су по мраку извршили јуриш на четничке положаје и на-
јурили их. Сутрадан 25. XI наши су прошли кроз Косје-
рић и продужили даље управљајући се према депеши
друга Тита од 24. XI, по којој су добили задатак да
успоставе везу са нашим снагама на линији Вишеград—
•—Вардиште—Мокра Гора.

2) Наш одред укључен је у састав бригаде. Нама
је остала само једна четворка, са једним аутоматским
оружјем. Друг Вук поставио нам је задатак да, узима-
јући ову четворку као језгро, настојимо да што пре
формирамо нову чету од новомобилисаних бораца. До
сада нисмо постигли никак^в резултат по линији моби-
лизације нових бораца. Људи кажу: „Док наиђе наша
јача снага сви ћемо се придружити“, али сада још се
не покрећу .. „²⁵⁸

Бригада је 25. новембра осванула на линији Јта-
зовића брдо (триг. 575) — село Мионица. Још је била
са свих страна опкољена четницима. На левој обали
р. Мионице четници и одред СДС поеели су положаје
ради одбране Косјерића. Штаб бригаде се налазио у
Мионици, где је то јутро запаљена општинска архива.
Око осам часова, пред кафаном у селу, борци и сељаци
слушали су радио-вести. Сакупило се било доста се-
љака који су донели борцима неколико корпи јабука.

Штаб бригаде је одлучио да се што пре пређе
комуникација Ужице—Ваљево, преко Косјерића ка
Дрмановини. Ради тога је формиран овакав борбени
поредак:

— 3. батаљон је био на челу, са задатком да про-
бије положај непријатеља и што пре заузме Косјерић.
Ојачан је већим бројем пушкомитраљеза из 1. и 2.
батаљона;

— 1. батаљон се кретао за 3, с јаким бочним обез-
беђењима, да се непријатељ спречи да бочним ударом
не пресече колону. Са њим се кретао штаб бригаде,
чланови Главног штаба и група војних и политичких
руководилаца;

— 2. батаљон је био у заштитници.

Напад је почео око 9 часова. Трећи батаљон је
прешао преко реке Мионице, напао четнике и СДС и,

²⁵⁹ Зборник, том II, књ. 11, док. бр. 76.

госле кратке, жеетоке борбе, јуришем је заузео њихове положаје. Али пут за Косјерић тиме није био прокрчен. Четнички заштитни делови су са свих погодних места дочекивали батаљон ватром аутоматског оружја, па се тек онда повлачили. Савлађивање њиховог отпора донекле је успоравало продор ка Косјерићу. Док се 3. батаљон као клин пробијао напред, четници су нападали и са бокова и са зачеља; њихове нападе 1. и 2. батаљон су непрекидно одбијали. Пред Косјерићем 3. батаљон је разбио последњи јачи отпор четника и СДС и око 13 часова ушао у варошицу. Посада СДС и органи квислиншке власти већ су били побегли. Пред Косјерићем погинуо је пушкомитраљезац 2. батаљона Миодраг Симић Хладни.

Испред варошице командант бригаде је показао команданту 3. батаљона Градину, брдо са јужне стране, упознао га да преко ње води цеста од Ужица, којом лако може наићи нека немачка мотризована колона, и наредио му да са батаљоном што пре избије на јужну падину Градине, где треба да заустави Немце, ако наиђу, док бригада не напусти Косјерић. После тога батаљон ће наставити покрет правцем Митрово брдо (триг. 750) — Сандук (триг. 776) — Јанковић. Ту ће се састати са 1. и 2. батаљоном.

Командант је одпедио и задатак 1. и 2. батаљону: 1. батаљону да кроз Косјерић продужи према Дрмановини, протера четнике и поседне доминирајуће висове, обезбеђујући 2. батаљон са запада; 2. батаљону да са једном четом затвори правац Ваљево—Косјерић, а другом правац Тометино поље—Косјерић. Трећа чета је добила задатак да запали мост на Скрапежу и архиве квислиншких институција у Косјерићу, и да, разбије уређаје у месној пошти. После извршеног задатка батаљон наставља покрет за 1. батаљоном, преко Дрмановине за Јанковиће.

Трећи батаљон је без задржавања прошао кроз Косјерић и избио на Градину. Кад је почео да се спушта низ њене јужне падине, од Ужица је наилазило 6 немачких камиона. Батаљон је одмах посео положаје у висини Сувог потока и изворишта Градинца, са којих је отворио ватру. Камииони су стали, из њих је

искочило око 150 немачких војника, који су се развили у стрељачки строј и кренули у напад. Тек што је почела борба, истим правцем наишле су нове -непријатељске снаге — пешадија, тенкови и артиљерија. Пешадија и тенкови су се из покрета развили за борбу, а артиљерија је посела положаје и отворила жестоку ватру. Немци су овде ангажовали комплетан пешадијски батаљон, батерију топова и чету тенкова.

Око 17 часова, када је бригада напустила Косјерић, 3. батаљон се повукао предвиђеним правцем, а Немци су продужили за Косјерић. На Градини је погинуо курир 3. батаљона, ЈБубомир Урошевић Ђуре.

На излазу из Косјерића 1. батаљон је разбио групу четника, убио једног и посео висове на правцу Дрмановине. Шегове положаје тукла је, непрецизно, немачка артиљерија иза Градине.

Чета 2. батаљона успешно је извршила задатак у Косјерићу. Заплењеним новцем купљено је нешто одеће, обуће и санитетског материјала. При повлачешу, батаљон није повукао 3. чету, која је била у обезбеђењу на ваљевском правцу. Командир чете Драгомир Новаковић Чапајев је то учинио самоиницијативно кад је видео да се батаљон повукао. Чета је последња с песмом прошла кроз Косјерић. Немци су већ били избили код спаљеног моста на Скрапежу и отворили су ватру на њу када је скретала према Дрмановини. Она се провлачила кроз један усек, али је ту, ипак, рањена Дара Јовановић Чачанка.

После изласка 2. батаљона из Косјерића, командант бригаде је наредио своме заменику да са 1. и 2. батаљоном настави покрет за Јанковиће и тамо сачека 3. батаљон, а сам је, у пратњи курира, пошао ка 3. батаљону, с којим је стигао у Јанковиће. Тако је бригада, енергичним нападом, разбила одбрану четника и СДС испред Косјерића, благовремено посела Градину на њој задржала немачку колону до преласка преко цесте Ужице—Ваљево, и наставила покрет према свом маршевском циљу.

О заузимању Косјерића истог дана је обавештен Врховни штаб, а већ сутрадан 26. новембра, Танјугов билтен бр. 17, објавио је:

„Наше шумадијске јединице у Србији заузеле су место Косјерић. У овим бојевима Нијемци и четници Драже Михаиловића борили су се заједно против наших јединица“.²⁵⁹

<

Та вест је двоструко изненадила и привукла пажњу и шире светске јавности. Прво зато што је Косјерић српска варошица испод Равне Горе, где се зачео четнички покрет Драже Михаиловића, а затим и брзином којом је допрла у светску јавност. Догађај је знатно подигао углед НОВ и демантовао непријатељску пропаганду да у Србији нема партизана, односно да су у њој само четници.

Бригада се око 22 часа прикупила у Јанковићима, ту преноћила и сутрадан одморилa. Наставила је покрет 26. новембра, око 16 часова, правцем Јанковићи—к. 868—Расадник—Јевтовићи (к. 964)—Кадињача. У рејону Јевтовића је застала. Одатле је обавештен Врховни штаб да је бригада на Кадињачи. Од њега је добила наређење да настави покрет ировцем Калуђереке Баре—Милошевац, и обавештење да јој се из Мокре шре упућује у сусрет једна јединица 1. крајишке бригаде 5. дивизије.

Око 22 часа, 26. новембра, бригада је прешла комуникацију Ужице—Бајина Башта, између Кадињаче и Заглавка. Још док се пребацивала преко цесте наишла је од Ужица моторизована немачка колона, са тенковима, једна од оних које су крстариле у овом подручју, у нади да ће наићи на бригаду. Пребацивање је прекинуто, па настављено без сметњи пошто је колона прошла.

Настављајући покрет правцем Поникве—Солотуша—Калуђерске Баре, бригада је у Баре стигла пре сванућа. Осим Немаца њен су покрет угрожавали и четници Златиборског корпуса. Они су открили да је прешла комуникацију Ужице—Бајина Башта и пратили су је, али са доста велике удаљености. И Немци су је 27. новембра пратили артиљеријском ватром, са пута Ужице—Бајина Башта, али без резултата.

²⁵⁹ Зборник, том II, књ. 11, док. бр. 76.

Време се било нагло погоршало. Захладило је, а 26. новембра је падао снег, али се одмах топио. Ноћу се на путу хватао лед. Ма колико да су до тада борци крпили одећу и обућу, многим се она већ распадала.²⁶⁰

*

На Калуђерским Барама бригада се смеетила у планинарском дому и тамошњим летњиковцима. Око 9 часова интендант је пошао да у околним селима тражи храну, али се вратио празних руку. По целој околини су се кретале групе четника, али се бригади нису приближавале. Командант бригаде је ишао, са једним одељењем, да извиди немачко-бугарске положаје на правцу Кремне.

Покрет је настављен истог дана, око 11 часова, правцем Милошевац—Турудића колибе—Мокра Гора. На путу су се сретали сељаци који су на коњићима преносили дрва. После проласка Милошевца, очекивао се сусрет са Крајишницима, који су упућени у сусрет бригади.

Крајишници су први приметили њену колону. Међутим, она им се учинила сумњивом, јер је у њој преовлађивала цивилна одећа, па је личила на четничку. Зато су се склонили у Турудића колибе, пропустили претходницу да прође, па осматрали и процељивали да ли су четници или партизани. Нико им није рекао како су борци 1. шумадијске бригаде обучени. Ипак су, по њиховом понашању, оценили да нису четници.

²⁶⁰ Заменик политичког комесара 3. батаљона сећа се са тог марша и овог детаља: „Кад смо били на прилазима планини Тари, пао је мали снег, који се по дану истопио и наква-сио земљу. Блато се на путу ноћу замрзавало, тако да су борци слабо обувени по њему ишли као по шиљцима камења. Нарочито је било тешко ићи ноћу.

Идући за колоном, приметио сам да је борац Бели потпуно бос. Иде, а за њим остаје крвав траг. Парче ћебета, којим је био завио ноге, поцепало се и спало. Ја сам имао дотрајале шумадијске опанке и чарапе. Зауставио сам га и понудио му да изабере дотрајале опанке, без чарапа, или чарапе без опанка. Одбио је обоје. „Могу ја, друже комесаре, још овако“. И отрча на своје место у колону“.

У исто време, у колони бригаде сви су нестрпљиво ишчекивали предвиђени сусрет. Желели су да што пре виде чувене, храбре Крајишнике, добро наоружане, са доста муниције, војнички одевене и обуване. Да би се први срео са Крајишницима, 3. батаљон је, на своје тражење, три дана без смене био у претходници. А ето, журећи у сусрет Крајишницима, прошао је поред колиба покривених снегом, а да на њих није обратио пажњу. Тек кад је поред колиба наишао 1. батаљон, неко је из прве колибе викнуо:

„Ко је тамо?”

„Овде 1. шумадијска бригада. А ко је тамо?”

Из колиба су искочили Крајишници и потрчали у сусрет Шумадинцима. Планином Таром проломио се поклич радости. Док су се борци 1. батаљона већ грлили са Крајишницима, из претходнице и са зачеља у трку су пристизали борци 3. и 2. батаљона. Радост је била велика. Нестало је замора, заборављене су тешкоће и хладноћа. Вредело је све издржати само за овај тренутак. Сусрет је био срдачан, радостан, дирљив.²⁶¹

²⁶¹ Симо Кеџман, командир извиђачког вода 1. крајишке бригаде, који се код Турудића колиба први срео са борцима 1. шумадијске бригаде, овако је описао тај сусрет: „У рејону Вардишта, командант бригаде Стево Рауш издао ми је задатак да се са водом упутим преко Мокре Горе у правцу села Милошевац, у сусрет 1. шумадијској бригади, и кад је сретнем да је доведем у Мокру Гору.

Кад сам са водом избио код Турудића колиба, приметили смо доста дугачку колону наоружаних људи, у цивилним оделима. Пошто нисмо могли утврдити да ли су четници или 1. шумадијска бригада, наредио сам да се вод неприметно склони у Турудића колибе, и поступно закључивао чија би то колона могла да буде. Нико ми није рекао по чему ћу познати борце 1. шумадијске, а ни ја никога нисам питао. Мислио сам да и они имају италијанске униформе, као и ми. По шајкачама сам проценио да су Шумадинци, а по младости и голобрадости да нису четници. Када је колона била у висини колиба, викнуо сам: „Ко је тамо?”

Неко је из колоне одговорио питањем: „Ко је тамо?”

Одговорио сам: „Овде 1. крајишка бригада”.

„Овде 1. шумадијска”, викнуше.

Талас одушевљења прекинуо је напетост и поломио се са обе стране: „Живела прва крајишка”, „Живела прва Шумадијска”. Поздрављали смо се, грлили и љубили, онако без

У Мокрој Гори, бригаду је дочекао 3. батаљон 1. крајишке бригаде (командант Саван Кесић). Дочек и прихват одушевили су Шумадинце. Чекала их је топла вечера, кувани макарони с месом. Порције и кашике, којих нису имали, добили су од Крајишника. Две ноћи су се одмарали код Крајишника, у Мокрој Гори. За то време само су стражом обезбеђивали штаб бригаде и групу војних и политичких руководиљаца. Појединим борцима Крајишници су дали нешто одеће, обуће и муниције. Дobili су и понеку пушку они који су за време марша ступили у бригаду. Све је то било скромно и симболично према потребама бригаде, али зато ништа маше драго. Крајишници су највише задивили борце из Шумадије топовима и наоружањем, великим количинама муниције и добрим војничким изгледом.

Заједно проведено време било је дивна манифестација братства и јединства. Сви су се веселили, играли и певали. Шумадинци су формирали оркестар. На хармоници је свирао Никола Добричић Негован, на усној хармоници Милош Дудић Сувоборац, на виолини Драгослав Динић Циганче и на тамбурици Миленко Миhiћ (Миле Тамбурица). Уз тај оркестар, надигравали су се крајишници и Шумадинци.

Бригада се 29. новембра ујутру, после доручка, укrcала у вагоне и партизанским возом превезла од Мокре Горе до Вардишта. Крајишници су воз окитили заставама и паролама. Оркестар је непрекидно свирао, певало се из свег гласа. Путем поред воза, Крајишници су јахали (на кошима, певали, подврискивали и пуцали из пушака. Коње су у галоп терали, да им воз не умакне. Као свечана пратња воза ушли су у Вардиште. Бригада се искрцала из воза и пребацила до Бијелих брда, где је стигла око 12 часова. Ту су је до-

реда, ко је кога стигао. Део колоне који је био прошао, трчао је назад да нас види, загрли и поздрави. Скупила се велика група Шумадинаца. Цела бригада. Моји извиђачи изгубили се међу њима. Једино сам их уочавао по италијанским униформама. Сишли смо помешани и загрљени, са песмом, у Мокру Гору, кад је већ био пао мрак".

чекали политички комесар 2. пролетерске дивизије, Слободан Пенезић Крцун и Зага Стојиловић, члан политодјела 2. пролетерске бригаде. Крцун је топлим говором поздравио долазак бригаде на слободну територију.

Мокра Тора, 28. новембра 1943. године. Сусрет руководица I. шумадијске и I. крајишке бригаде: Срба Јосиповић, Мома Марковић, Љубинко Милосављевић, Ратко Софијанић, Света Поповић Шпанац, Слободан Крстић Уча, Сава Радојчић Феђа, Никола Љубичић, Стево Рауш, Сава Дрљевић, Славко Ристић Поп, Драго Ђукић и др.

Интендантура 5. крајишке дивизије спремила је бригади ручак. Док се чекао долазак камиона, измеђани Крајишници и Шумадинци разговарали су или певали. Неки су се такмичили, чак, у гађању. Слободана Седлара Бату један је Крајишник научио да гађа из шарца — дао му је да испали неколико рафала.

Кад је требало да бригада напусти рејон дејства 1. крајишке бригаде, за поздрав су се постројили 1. батаљон 1. крајишке и 3. батаљон 1. шумадијске бригаде.

Цела се бригада затим укрцала у 10 камиона, које је упутио штаб 2. пролетерске дивизије, и око 16 часова кренула ка Пријепољу, иопраћена повицима Крајишника: „Живела браћа Шумадинци“.

*

Због преоптерећености и лошет пута, камиони су се споро кретали. Колона је у Прибој стигла око 18 часова и ту застала око 20 минута. Борци су добили вечеру — по парче хлеба и сланине. У Прибоју је била истакнута парола: „Живела 1. шумадијска бригада“.

Око 20 часова камиони су се зауставили испред Пријепоља да би се борци искрцали.

Улазак бригаде у Пријепоље био је изузетно свечан. „Народ Пријепоља је изванредно срдечно дочекао бригаду. Улицама Пријепоља она је марширала по цвећу“.²⁶² Прошла је кроз шпалир грађана, омладине и бораца 2. пролетерске дивизије, који су, до касно увече, чекали да је поздраве. Најлепше је било кад је умарширала на градски трг и постројила се испред свечане трибине. Музика 2. ударног корпуса, с диригентом Силвијем Бомбарделијем, свирала је борбене, револуционарне и народне песме. Све је личило на диван сан који се претворио у стварност.

Свечаном митингу присуствовали су команданти и политички комесари 2. ударног корпуса, 2. пролетерске дивизије и 2. пролетерске бригаде, представници народне власти и друштвено-политичких организација града и пријепољског среза, и команде места. Бираним речима борце непокорене Србије поздравио је командант 2. ударног корпуса, генерал-мајор Пеко Дапчевић. Бригада је дошла, рекао је он, да се „припреми да заједно са пролетерским јединицама крене у рођену

²⁶² Радивоје Јовановић Брадоња: „Прва шумадијска бригада и пријепољска операција“, „Политика“, 1. 12. 1961.

Србију, која већ неколико година стење у ропству". У име бораца 2. пролетерске бригаде, Шумадинце је поздравио политички комесар Миливоје Радовановић Фарбин, а у име Антифашистичког вијећа Црне Горе и Боке Нико Павић, а у име града домаћина командант места Илија Ђоковић. На топлим поздравима и дивном дочеку, у име бораца и старешина бригаде, захвалио се командант Радивоје Јовановић Брадоња.

Децембар 1943. године. Војно-политички руководиоци из Пријепоља и околине: Едит Хасанагић, Јакша Богдановић, Душан Ивковић, Мурат Шећерагић Муфтија, Сретен Вукосављевић, Јевстатије Караматијевић Прота и Миша Павићевић

Музика је и после говора наставила да свира револуционарне и борбене песме и народна кола.

Од самог доласка, 1. шумадијска била је непрекидно опседнута борцима 2. пролетерске бригаде из Шумадије. Интересовали су се за родног крај, за родбину, пријатеље, јер ово је била прва прилика после 1941. да добију вести о њима. На жалост, многи су

тада сазнали да су им укућани стрељани, отерани у логоре и интернирани, или поклани од четника, пре годину или више дана, да су им, такође, многи саборци изгинули, стрељани или отерани у логоре. Ретки су били они који нису добили понеку такву тужну вест.

После митинга бригада се сместила у зграде које су за њу биле припремљене.

— 1. и 2. батаљон у зграду болнице, на левој обали Лима, око 100 м узводно од моста, поред пута за Пљевља;

— 3. батаљон на десној обали Лима, између моста Ковачког потока, Лима и падина Кошеvine, у насељу Шарапов, у згради мејтефа (муслиманеке основне школе) и у две приватне куће;

— штаб бригаде, агитпроп и одељење курира смештени су на истом простору са 3. батаљоном, у једној кући ближе центру града.

Штаб 2. ударног корпуса депешом је, 1. децембра, известио Врховни штаб да су 30. новембра стигли другови Мома, Брадоња, Дудић, Света Поповић и Љуба, и да ће се са 310 војника упутити у Србију.²⁶³

После одлаека 1. шумадијске бригаде, на подручју Шумадије остали су одреди, са приближно истим бројним стањем које су имали пре формирања бригаде. Организација КПЈ у Шумадији наставила је да јача и omasовљава те одреде мобилизацијом нових бораца.

Пробијање бригаде до слободне теритоје трајало је седам дана, од 23. до 29. новембра. Прешла је пут дуг око 200 км, од тога 50 км возом и камионима. У просеку, дневно је пешачила 40 км, не рачунајући дане одмора. Сталне борбе при пробијању преко окупиране територије, по хладном времену и преко испресецаног земљишта, слаба одећа и обућа, нередовна и оскудна исхрана и друге потешкоће учиниле су да марш буде врло тежак и напоран.

²⁶³ Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-313, 196/7456881 (Депешу је ухватила 2. немачка армија и дешифровапа — И. Ђ.)

Непријатељ је покушао да наизменичним ангажовањем четничких корпуса, одреда СДС и механизованих немачких колона спречи бригади пробој на слободну територију, али у томе није успео. Умешно вођена, она је извршила задатак, уз само 3 погинула, 1 рањеног, 3 изгубљена и 1 остављеног борца (да лечи рањеника).